

Razvoj antisemitske ideologije u ustaškom pokretu od 1930. do 1941. godine

Kralj, Lovro

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:048994>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

**Razvoj antisemitske ideologije u ustaškom pokretu od 1930. do 1941.
godine**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: Dr. sc. Vjeran Pavlaković
Student: Lovro Kralj
Smjer: Povijest /Filozofija
Druga (2.) godina diplomskog studija

RIJEKA, 2015.

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
UVOD	4
DOSADAŠNJE ISTRAŽIVANJE	6
METODOLOGIJA	8
POČECI ANTISEMITIZMA U HRVATSKOJ	11
ROĐENJE USTAŠKOG POKRETA	17
USTAŠKI POKRET KAO ORGANSKI NACIONALIZAM	21
NAČELA USTAŠKOG POKRETA - KLICA ZLOČINA	24
TRANSFER IDEOLOGIJE	27
PREKRETNICA	36
UMREŽAVANJE	40
PANDORINA KUTIJA JE OTVORENA	44
KRISTALIZACIJA 1938.-1941.	51
ZAKLJUČAK	60
BIBLIOGRAFIJA	63

SAŽETAK

Historiografija ustaškog pokreta uglavnom se koncentrirala na period djelovanja ustaša u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.). Kao rezultat toga, disproporcionalno je manje objavljenih knjiga i članaka koji se bave razvojem predratnog djelovanja ustaškog pokreta, a postojeći radovi koji se njime i bave uglavnom zanemaruju teme poput evolucije ideologije. Nedostatak istraživanja ideologije ponajviše se osjeti u području antisemitizma pa je tako do sada ostalo relativno nejasno koliko su doista ustaše bili antisemitski orijentirani prije dolaska na vlast te koliko je Holokaust u NDH posljedica prijeratne ustaške ideologije, a koliko stvar međunarodnih očekivanja ili pritiska. Ovaj rad nastoji dati odgovor upravo na ta pitanja.

U ovom radu proučava se evolucija ustaške ideologije od samog nastanka ustaškog pokreta pa sve do dolaska na vlast. Uvid u ideološku transformaciju promatrati će se kroz primarne izvore poput ustaških, nacionalističkih i antisemitskih novina te kroz memoare pripadnika predratnog ustaškog pokreta. Na temelju skupljenih informacija autor tvrdi da postoje tri glavne faze razvoja ustaške ideologije u odnosu na antisemitizam. U prvoj fazi od 1930. do 1934. ustaški pokret ne pokazuje gotovo nikakva obilježja antisemitizma, međutim pokret je u tom periodu razvio neosporno etnocentrističku i ksenofobnu ideologiju koja je stvorila preduvjete za usvajanje antisemitizma. U drugoj fazi razvoja od 1934. do 1938. ustaški pokret prolazi kroz fazu nacifikacije pa tako postepeno prihvaća teoriju „novog poretka“, rasizam i posljedično antisemitizam. U zadnjoj fazi od 1938. do 1941. kristalizirao se stav ustaškog pokreta prema Židovima i otvoreno se propagirala ideja o zapljeni Židovske imovine te se najavljuje etničko čišćenje i nestanak Židovske populacije.

Autor zaključuje da je antisemitizam u ideologiji ustaškog pokreta zauzimao integralno i važno mjesto te da nije usvojen *ad hoc* neposredno nakon dolaska na vlast u NDH kako bi se udovoljilo saveznicima. Time odgovornost za Holokaust u NDH snosi direktno ustaški pokret, a ne pritisci Nijemaca na službenoj ili neslužbenoj razini kao što su to tvrdili ustaški emigranti.

UVOD

*U vrijeme pogibelji val javnog gnjeva obično se podiže protiv Židova;
mase uzimaju zakon u svoje ruke;
preuzimaju židovsku imovinu te uništavaju Židova
u svojem nagonu da se zaštite protiv onog što im izgleda kao Božja kazna”.¹*

-Adolf Hitler

Malo je poznato da je ustaški pokret bio prvi fašistički pokret u Europi koji je počeo sa sustavnom eliminacijom Židova pod svojom jurisdikcijom. Ustašama je trebalo četiri mjeseca, od travnja do kolovoza 1941. da dođu od od faze isključivanja i izvlašćivanja Židova iz društva, do prvih faza istrijebljenja. Za istu evoluciju odnosa prema Židova nacistima je trebalo oko osam godina od kada su došli na vlast, do trenutka kada su započeli sa sustavnim istrijebljivanjem njemačkih Židova (1933-1941.).² Ono što osobito iznenađuje u ovom slučaju jest činjenica da ustaški pokret nije gotovo uopće sustavno koristio antisemitizam u svojoj propagandi prije druge polovice 1930ih, dapače, značajan broj asimiliranih Židova aktivno je participirao u izgradnji samog pokreta.

Slučaj Holokausta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj³ i njegova geneza i dalje predstavljaju gordijski čvor kojeg povjesničari datog perioda još uvijek nisu raspetljali. Stvar je još intrigantnija kada ju se postavi u komparativnu perspektivu. Kako je pokret koji s antisemitizmom gotovo i da nije imao veze, odnosno nije imao značajnu ulogu u njegovoj ideologiji, u samo nekoliko godina došao do pokreta koji počinje s eliminacijom vlastitih Židova prije nego to čine sami nacisti, u čijoj ideologiji antisemitizam igra gotovo centralnu ulogu. Štoviše, ne samo da su sa sustavnim uništavanjem započeli prije nacizma, već su s njim započeli samo četiri mjeseca nakon dolaska na vlast, čime Židovsko pitanje postaje jedno od centralnih u ideologiji ustaškog pokreta. Ono za što je

¹ Adolf Hitler. *Mein Kampf* (Hurst and Blackett Ltd., London, New York, Melbourne, 1939.), 174.

² Sustavne deportacije njemačkih Židova započele su u Listopadu 1941., a odmah nakon toga započinje njihovo nesustavno fizičko uništavanje, a sustavno nakon konferencije u Wannsee-u 20. Siječnja 1942. na kojem je donešeno tzv. “Konačno rješenje” (Endlösung). Vidi: United States Holocaust Memorial Museum, “German Jews During the Holocaust”, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005469>, posljednji puta pristupljeno 5. Rujna, 2015.

³ U nastavku rada koristiti ću kraticu NDH.

nacistima trebalo osam godina vlasti, u NDH se odvija u roku od četiri mjeseca. Masovna ubojstva i pogromi usmjereni protiv Židova započeli su u drugim zemljama i prije osnutka NDH, pa su tako poznati slučajevi u Rumunjskoj, a kasnije i u Poljskoj, Baltičkim zemljama i Ukrajini. Međutim, te akcije nisu bile centralno i sustavno organizirani programi država kao takvih, već su u tom periodu organizirani sporadično ili pod posredstvom okupatorskih snaga poput SS-a na istoku. Budući da je sustavno masovno ubijanje Židova u NDH započelo tokom ljeta 1941. godine osnivanjem logora na Pagu i Velebitu, time se NDH svrstala na mjesto prve države koja je započela s uništenjem vlastitog Židovstva na sustavan te centralno i planski organiziran način.⁴ Time politika NDH prema Židovima prethodi i onoj Slovačke, koja se u literaturi često uzima kao zloglasni primjer prve države koja je popustila pred nacizmom; ona je počela deportirati svoje Židove u njemačke logore već u ožujku 1941, samo dva mjeseca nakon što je donešena odluka o „konačnom rješenju“ na Wannsee konferenciji.⁵ Karakteristično je da je Reinhard Heydrich, glavna osoba zadužena za operativno izvođenje Holokausta u tom trenutku, na samoj Wannsee konferenciji zaključio da postoje određene zapreke i komplikacije po pitanju „konačnog rješenja“ u gotovo svim državama osim u „Slovačkoj i Hrvatskoj gdje to pitanje više ne predstavlja problem,“ očito referirajući na činjenicu da su ustaše već samostalno počele rješavati „židovsko pitanje.“⁶

Ovaj rad nastoji odgovoriti na prethodno postavljene probleme, dakle na koji je način ustaški pokret prihvatio antisemitizam, na koji je način on bio smješten u samoj ideološkoj mreži pokreta, koji su bili glavni propagatori tog istog antisemitizma u samom pokretu, te tko je bio uzor za preuzimanje antisemitizma i kojim pravcima je on prodirao ne samo u ustaški pokret već i unutar hrvatske desnice u predratnom razdoblju. Jedno od pitanja jest i koji su bili vodeći motivi prilikom

⁴ Ivo Goldstein. *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb: Novi Liber, 2001.), 121-122; 259-260.

⁵ Kratak pregled povijesti Holokausta u Slovačkoj moguće je pronaći na „The Holocaust in Slovakia,“ United States Holocaust Memorial Museum. <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007324> Posljednji puta pristupljeno 11. studenog 2015.

⁶ Zapisnik s Wannsee konferencije moguće je pronaći na web stranici Yale Law Schoola, odnosno The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. Dostupno na: <http://avalon.law.yale.edu/imt/wannsee.asp> Posljednji puta pristupljeno 11. studenog 2015.

usvajanja antisemitizma u takvoj okolini kao što je Jugoslavija, koja je u odnosu na druge države u istom periodu imala relativno nisku količinu antisemitizma i vrlo slabu antisemitsku tradiciju među širim pučanstvom. Odgovori na ova pitanja uglavnom leže u detaljnoj analizi ustaške ideologije i njene evolucije od samog nastanka pa sve do dolaska na vlast u NDH 1941. godine.

Ovaj rad temelji se na hipotezi da je ustaški antisemitizam usvojen uglavnom u razdoblju od 1935. do 1941. i to iz minimalno tri razloga: *ideoloških, međunarodnih i pragmatičnih*. *Ideološki* razlozi uglavnom se temelje na procesu fašizacije pokreta koji je poduzet kroz transfer ideologije koji se odnosi na usvajanje anti-komunizma, anti-masonerije, anti-kapitalizma i anti-demokratizma s kojima u relaciji stoji i antisemitizam. Fašizacija i *ideološka* evolucija pokreta bila je pak usko povezana s *međunarodnim* prilikama, prije svega svrstavanja ustaškog pokreta uz revizionističke sile poput Italije, Mađarske i Njemačke, međutim još je značajniju ulogu imalo kasnije relativno udaljavanje ustaške ideologije od fašizma i približavanje njemačkom nacizmu. U konačnici jedan od najvažnijih razloga bez kojeg bi antisemitizam teško bio usvojen u tolikoj mjeri jesu *pragmatični* razlozi poput ekonomskih, populističkih i propagandnih. Naime, prisvajanjem židovske imovine, pogotovo djela industrije u njihovim rukama, Ustaše bi stekli veliku ekonomsku moć te koordinirali državno gospodarstvo ka željenim ciljevima (proces arijanizacije - podržavljanja privatne imovine). Ista imovina se koristila u znatnoj mjeri i u svrhu osobnog obogaćivanja u ustaškim redovima.

DOSADAŠNJE ISTRAŽIVANJE

Historiografija o ustaškom pokretu najvećim se dijelom usmjerila na proučavanje povijesti pokreta tijekom perioda njihove vladavine na području NDH od 1941. do 1945. godine. Posljedica takvog pristupa jest to da je disproporcionalno malo pažnje posvećeno istraživanju postepenog razvoja i geneze ideologije ustaškog pokreta, čiji je antisemitizam sastavni dio. No čak i relativno mali broj postojećih studija o predratnom razvoju ustaškog pokreta tretiraju ustaški antisemitizam kao nešto periferno i ne posvećuju mu mnogo pažnje te samim time ne pružaju plauzibilno objašnjenje niti

naglog porasta antisemitizma niti ustaškog “puta do Holokausta”. Tri najpoznatija povjesničara koji su se sustavno bavili predratnom ustaškom poviješću Bogdan Krizman⁷, Mario Jareb⁸ i James Sadkovich nisu pitanju antisemitizma poklonili čak niti jedno podpoglavlje u vlastitim knjigama koje se bave isključivo predratnom tematikom.

Vrijedno je napomenuti kako je upravo Sadkovich u svojoj knjizi *Italija i Ustaše 1927.-1937.* napisao da je nužno daljnje istraživanje razvoja ustaške ideologije i rasizma, zaključivši da “je nužno utvrditi kad je otrovni rasizam počeo prodirati u ustaštvo, to više što su sve do 1934. njihovi napadi, i verbalni i fizički, poglavito bili usmjereni na diktaturu i srbijanske agente.”⁹

Jedan od povjesničara koji su se usпусти u djelomičnu analizu predratnog ustaškog antisemitizma je Nevenko Bartulin koji je toj temi posvetio jedno kraće poglavlje u svojoj doktorskoj disertaciji naslovljenoj *The Ideology of Nation and Race: The Croatia Ustasha Regime and its Policies Toward Minorities in the Independent State of Croatia 1941-1945.* Iako je Bartulinov rad ozbiljan korak unaprijed u proučavanju ideologije i rasizma u ustaškom pokretu, on je posvetio malo prostora predratnom razvoju antisemitizma, i na žalost tom pitanju nije pristupio sustavno koristeći sve dostupne izvore poput novina i drugih raznih nacionalističkih publikacija, već se fokusira na izjave i stavove nekoliko visokorangiranih Ustaša.

Povjesničar ustaškog pokreta koji se do sada najsustavnije i dosljednije bavio antisemitizmom svakako je Ivo Goldstein koji je o toj temi objavio nekoliko članaka i u svojoj još uvijek nenadmašenoj knjizi *Holokaust u Zagrebu*¹⁰ posvetio jedno poglavlje. Goldsteinov doprinos temi je nenadmašen, a prije svega valja mu zahvaliti na sustavnom i sveobuhvatnom korištenju izvora od memoara do svih vrsta nacionalističkih publikacija. Štoviše, Goldsteinu se treba priznati i

⁷ Bogdan Krizman autor je triju opsežnih studija koje obuhvaćaju čitavu povijest Ustaškog pokreta. Predratni razvoj ustaškog pokreta Krizman je obradio u knjizi *Ante Pavelić i Ustaše* (1978.), *NDH između Hitlera i Mussolinija* (1980.) koja obuhvaća razdoblje od 1941.-1945. te konačno *Pavelić u bjekstvu* (1986.) u kojoj obrađuje tzv. „drugu ustašku emigraciju“.

⁸ Mario Jareb objavio je knjigu *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.* (2006.) koja predstavlja najnoviju knjigu koja sažima predratnu povijest ustaškog pokreta.

⁹ James J. Sadkovich. *Italija i Ustaše 1927-1937.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010), 345.

¹⁰ Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb: Novi Liber, 2001.)

to da je među prvima shvatio ozbiljnost predratnog antisemitizma i to da je on imao neosporno presudnu ulogu na ratnu politiku prema Židovima, dok su drugi uglavnom ratnu politiku prema Židovima povezivali isključivo s ugađanjem Nijemcima. Međutim, usporedimo li Goldsteina i Bartulina možemo reći da su mane jednoga verline drugoga i obratno. Dok Bartulin na temelju premalog uzorka izvora izvodi detaljnu analizu i pruža teorijski kontekst, Goldstein na temelju velikog izvora ne izvodi širi kontekst razvoja ideologije kao takve i ne smješta antisemitizam u ideološki okvir čime bi se uvidjela njegova povezanost s drugim ideološkim pretpostavkama ustaštva.

METODOLOGIJA

Ovo istraživanje temeljiti će se na kombinaciji primarnih te do sada objavljenih sekundarnih izvora. Primarni izvori u obliku nacionalističkog tiska obuhvatiti će tri karakteristične tiskovine koje ujedno reprezentiraju tri sloja ekstremne desnice važna za shvaćanje razvoja i usvajanja antisemitizma u predratnom periodu. Prvi sloj, koji sačinjavaju ustaše u emigraciji te reprezentiraju ideološku jezgru i čine ustašku elitu, biti će reprezentiran kroz novine *Ustaša: Vijesnik Hrvatskih Revolucionara* (1931.-1934.) tiskane uglavnom u ustaškim centrima u Italiji. S druge strane preko novina *Hrvatski Narod* (1939.-1940.) reprezentirati će se stav drugog sloja, odnosno domovinskih ustaša i simpatizera ustaškog pokreta koji u tom listu objavljuju. Iako su domovinski i emigrantski ustaše nominalno pripadali istoj organizaciji, razlike u području ideologije i praktične politike često su različite. Ekstremna desnica koja u početku nije pripadala ustaškom pokretu, ali je promovirala jednako radikalne ili čak radikalnije nacionalističke i antisemitske ideje biti će analizirana kroz primjer reprezentativnog ekstremnog lista *Mlada Hrvatska* (1936.-1938.), koji potpuno otvoreno zastupa antisemitske stavove te karakterizira antisemitsku ideologiju iz ekstremno desne perspektive. Razne nacionalističke grupacije koje su se okupljale oko listova poput *Mlade Hrvatske*, *Nezavisnosti* ili *Hrvatske Straže* mogu se smatrati trećim slojem hrvatskih nacionalista koji formalno ne pripadaju ustaškom pokretu, međutim, prilikom intenzivne faze fašizacije i nakon

dolaska ustaša na vlast u NDH, masovno se priklanjaju pokretu te čine kičmu politike progona manjina. Kako bih analizirao opoziciju antisemitizmu propagiranog od strane ekstremne desnice te reakciju Židova na koje se sami antisemitizam odnosi koristiti ću list *Židov* (1917.-1941.).

Osim novinstva u ovom radu koristiti će se druge nacionalističke i antisemitske publikacije koje reprezentiraju ciljane stavove. Jedna od najvažnijih publikacija takvog tipa je svakako Pavelićev memorandum *Hrvatsko pitanje*¹¹ u kojem on po prvi puta kao vođa ustaškog pokreta detaljno izvodi svoje antisemitske poglede. Stavovi Ante Pavelića u kombinaciji s stavovima Julija Makanca¹² nadalje će biti razloženi kroz perspektivu brošure *Poglavnik o boljševizmu* (1942.). Stav proustaškog katoličkog svećenika Ive Guberine nadalje će rasvijetliti ideološku poziciju antisemitizma u odnosu na ustašku političku misao koja je osvijetljena u njegovoj brošuri *Komunizam i Hrvatsvo* (1937.). Kako bi stekli detaljniji uvid u stavove ustaša o antisemitizmu koristiti ću nekoliko memoara članova ustaškog pokreta poput onih Ante Moškova,¹³ Ive Rojnice¹⁴ te Slavka¹⁵ i Eugena Dide Kvaternika.¹⁶

Analizi ustaškog pokreta i njegovog razvoja pristupiti ću evolucijski; time se podrazumijeva da ideologija ustaškog pokreta nije statična kao što se često prikazuje, već dinamični konstrukt koji se mijenja s obzirom na mnoge faktore koje na nju utiču, bilo vanjske ili unutarnje. Pri tome se podrazumijeva da ustaški pokret ima barem tri faze razvoja svoje ideologije s obzirom na antisemitizam: u prvoj fazi stvaranja pokreta i izgradnje organizacije, a samim time i ideologije pokreta on svakako ne iskazuje eksplicitno antisemitske tendencije ali stvara preduvijete za njegovo usvajanje, a to razdoblje u grubo obuhvaća period of 1929. do 1934. U drugoj fazi, koju

¹¹ U izvorniku jest to bio memorandum poslan Ministarstvu vanjskih poslova Njemačke naslovljen na *Die Kroatische Frage* odaslan od strane Pavelića 1936. godine. Godine 1942. objavljen je na Hrvatskom jeziku pod naslovom "Dr. Ante Pavelić rješio je hrvatsko pitanje" kao propagandni antisemitski materijal.

¹² Julije Makanac, *Poglavnik o boljševizmu* (Zagreb, 1942.)

¹³ Ante Moškov, *Pavelićeva doba* (Split: Laus, 1999.)

¹⁴ Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji* (Zagreb: DoNeHa, 1994.)

¹⁵ Nada Kisić-Kolanović, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika* (Zagreb: Golden marketing, 1997.)

¹⁶ Kompilacija nekoliko tekstova koje je napisao Eugen Dido Kvaternik u emigraciji uredio je i objavio povjesničar Jare Jareb, a objavljeni su kao: Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja: 1925.-1945.: prilozi za hrvatsku povijest* (Zagreb: Naklada Stačević, 1995.)

obilježavaju transfer ideologije i integracija novih ideoloških ideja, ograničavam na period of 1934., pa sve do 1938. godine. U tom periodu ustaški pokret svakako počinje sporo, no dosljedno, usvajati antisemitsku i rasističku ideologiju uglavnom pod utjecajem njemačkog nacizma. Prekretnica u tom razdoblju je svakako Pavelićev memorandum *Hrvatsko pitanje* u kojoj izlaže čitavu ideologiju ustaškog pokreta u kojoj je antisemitizam zauzima značajno mjesto. U konačnici treći period koji se može nazvati i periodom ideološke kristalizacije odnosa spram antisemitizma obuhvaća period od 1938. do 1941. kada antisemitizam postaje službeni i eksplicitno propagirani ideološki stav ustaškog pokreta.

POČECI ANTISEMITIZMA U HRVATSKOJ

Prvi antisemitski ispadi zabilježeni u Hrvatskoj odvijali su se krajem osamnaestog stoljeća i bili su povezani s ekonomskim interesima. U to je vrijeme započeo snažniji priljev doseljenih Židova u sjeverne djelove Hrvatske i Slavoniju. Budući da su se Židovi uglavnom bavili mobilnom ekonomijom, odnosno u prvom redu trgovinom, stvarali su konkurenciju domaćim trgovcima pa se s time u svezi javljaju i prvi sukobi. Zabilježeni su prosvjedi zagrebačkih trgovaca 1769. i 1780. protiv pravoslavnih i židovskih trgovaca.¹⁷

Na prostoru Austro-Ugarske Židovi su dobili punu ravnopravnost 1867.¹⁸ prema novom ustavu, budući da je to bilo u skladu s drugim poduzetim liberalnim reformama, a paradoksalno, time je posijana klica novog političkog antisemitizma.¹⁹ Židovi su se u političkom smislu uglavnom priklonili liberalima i djelomično socijalistima, dakako zbog toga što su to jedine političke opcije koje su im nudile ravnopravnost i zadržavanje novih odredbi kojima su emancipirani. Zbog toga Židovi postaju simbolom modernizma i liberalizma kojima se žestoko protivi reakcionarno plemstvo, mali obrtnici koji su ugroženi rapidnom industrijalizacijom, te katolička Crkva.²⁰ Oni koji su u modernizmu pronalazili nešto čemu su se protivili su to često povezivali sa židovstvom te na taj način dolazi do najkontradiktornijih optužbi, poput one da su Židovi socijalisti, ali i kapitalisti, ateisti te istovremeno radikalni Judaisti, itd. Antisemitizam kao ideologija stoga stoji u direktnoj vezi s anti-modernizmom, ali i njegovom parcijalnom upotrebom odnosno anti-kapitalizmom, anti-urbanizmom, anti-kozmpolitanizmom, anti-materijalizmom, anti-individualizmom, anti-

¹⁷ Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“ u *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam* (Zagreb: Židovska općina Zagreb, 1996.) 14.

¹⁸ Židovi su u Hrvatskoj stekli puna zakonska prava tek 1873. godine, čime su postali ravnopravni građani na svim poljima.

¹⁹ Bruce F. Pauley, *From Prejudice to Persecution: a history of Austrian anti-semitism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992.), 23.

²⁰ Pulzer, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*. (London: Peter Halber Publishers, 1988), 255.

liberalizmom, anti-demokratizmom, itd.²¹ Emancipacija Židova značila je i slobodan pristup obrazovanju pa je tako primijećen golem priljev židovskih studenata; do tada je u svim Austrijskim srednjim školama i sveučilištima bilo svega 484 Židova, da bi 1890. godine njihov broj bio povećan na 3,301, odnosno 21,5% ukupnog studentskog tijela.²² To je bilo uzrokom povećanog antisemitizma i među studentima ali i profesorima sveučilišta, među studentima zbog potencijalne konkurencije, a među profesorima uglavnom zbog slabog znanja Njemačkog jezika Židovskih studenata koji su se prelijevali uglavnom iz područja Galicije.²³ Širenje antisemitizma usko je povezano i s razvojem medija pa je tako porastom broja pismenih došlo i do ubrzanog širenja šarolikog broja tiskovina.²⁴ Zbog toga u odnosu na srednji vijek anti-Židovski sentiment više ne ostaje samo na neelaboriranoj glasini, već može postati stalno prisutan u društvu, širenjem konzistentnih tiskovina koji ga hrane i stalno upozoravaju na „židovsku prijetnju“, a između ostalog porastom sveučilišta on postaje i znatno sofisticiraniji te stvara podlogu za širi ideološki pokret s jasno elaboriranim obilježjima.

Budući da su sveučilišta postala glavni centri širenja antisemitizma to je imalo i ozbiljnih posljedica na formulaciju antisemitizma kao takvog. Studenti su uglavnom odbacivali dotad dominantni anti-judaizam koji je bio baziran na crkvenim doktrinama. Oni su taj oblik antisemitizma smatrali zastarjelim i primitivnim, a mnogi su bili i anti-religijski nastrojeni te su se stoga priklanjali novom obliku antisemitizma, onom rasnom. Rasni antisemitizam bio je radikalniji, elaboriraniji te se naslanjao na pseudo-znanstvene teorije koje su mu dale poseban “miris” modernizma. Između ostalog, porastom romantičarskog nacionalizma kod Nijemaca u monarhiji odbijala se anti-Judaistička teza da Židovi konverzijom postaju jednaki građani, a romantičarski

²¹ Volkov, Shulamit. “Antisemitism as a Cultural Code: Reflection on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany” in *Leo Beck Institute Yearbook* (1978): 39-40.

²² Pauley, *From Prejudice to Persecution*, 31.

²³ Isto, 32.

²⁴ Ivo Goldstein, *Antisemitizam u Hrvatskoj*, 18.

nacionalisti sve su više isticali čistoću narodne krvi i nacionalnu higijenu.²⁵ Na taj način dolazi i do prvog značajnijeg transfera ideologije između ostalih zemalja monarhije i hrvatskih zemalja. Mnogi studenti iz hrvatskih zemalja koji su studirali u Pragu, Beču i Budimpešti došli su u doticaj s antisemitskim pokretima koji su u tim gradovima i sveučilištima cvali.²⁶

Antisemitizam iz Austrijskog i Mađarskog dijela monarhije vrlo brzo dobiva i uporište u Hrvatskoj, pa tako Juraj Strossmayer 1887. protestira protiv židovskog učitelja u javnoj školi tražeći njegovu ostavku, zato što je smatrao da će imati štetan utjecaj na katoličku djecu. On u tome uspjeva zato što je zaprijetio mobilizirati roditelje djece i organizirati bojkot škole. Unatoč nominalnoj jednakosti i ravnopravnosti, vlasti su popustile pod pritiskom i učitelj je otpušten.²⁷ Ovaj slučaj bio je samo demonstracija općeg stava Strossmayera koji je pozivao na restituciju zakona o tome da Židovi ne smiju učiti katoličku djecu, koji je bio na snazi od 1826. te je i potvrđen 1852. godine.²⁸ To je sve bilo na tragu crkvene politike koja se u Hrvatskoj protivila modernizmu i liberalizmu, pa je tako zagrebački nadbiskup Juraj Posilović²⁹ prije izbora 1894. pozivao svećenstvo da ne podržava političare koji se zalažu za liberalne zakone.³⁰ Ubrzo je dio katoličkog klera i u hrvatskoj antisemitizam povezo s antiliberalizmom, pa su tako svoj ideal pronašli u Karlu Luegeru³¹ koji je izbor za gradonačelnika djelomično dobio na platformi antisemitskog populizma. Godine 1896. u novinama *Katolički list* tako je izašao članak naslova „Dr. Karl Lueger i Antisemitizam” u kojem je on hvaljen kao “katolik i patriot” te zaključuje da s veseljem

²⁵ Pauley, *From Prejudice to Persecution*, 32. Slične informacije mogu se pronaći i u Jacob Katz, *From Prejudice to Destruction: anti-Semitism, 1700-1933* (Cambridge: Harvard University Press, 1980.), 284.

²⁶ Goldstein, Antisemitizam u Hrvatskoj, 17.

²⁷ Vulesica, Marija. “How Antisemitic was the Political Catholicism in Croatia-Slavonia around 1900?” u *Quest. Issues in Contemporary Jewish History; Journal of Fondazione CDEC*, izdanje, 2012.

²⁸ Švob, *Židovi u Hrvatskoj – Židovske zajednice*, (Zagreb: Izvori Zagreb, 2004.), 65.

²⁹ Juraj Posilović (1834.-1914.) bio je zagrebački nadbiskup od 1894. do 1914.

³⁰ Vulesica, „How Antisemitic was the political Catholicism in Croatia-Slavonia”

³¹ Karl Lueger (1844.-1910.) bio je Austrijski političar i prvak Kršćansko-Socijalne Stranke. Koristio je antisemitizam kao komunikacijsko sredstvo u svhu mobilizacije masa kako i ostvario izborne pobjede. Oslanjao se na tradicionalni kršćanski anti-judaizam koji je bio duboko uvriježen u narodu te ga kombinirao s potpuno modernim fenomenima modernizma. Židvi tako za njega postaju simbol liberalizma i kapitalizma kojima se njegova stranka protivila. Četiri je puta uzastopce pobjedio na izborima za gradonačelnika Beča, međutim svaki put ga je car Franjo Josip I. službeno odbio staviti u službu ne slagavši se s njegovim svjetonazorima. Nakon što je peti put za redom osvojio većinu na izborima 1897. godine Car je popustio pod pritiscima crkve i Pape osobno koji je intervenirao u Luegerovu korist. Pauley, *From Prejudice to Persecution*, 42-43.

pozdravljaju Luegerovu pobjedu na izborima, koja je pobjeda protiv „lažnog liberalizma i slobodnog zidarstva”.³² Samo godinu kasnije *Katolički list* tvrdi da je naširoko poznato da su osnivači socijalizma Židovi, te da su oni predvodnici socialne demokracije.³³

Osim u crkvenim pitanjima, antisemitizam se koristio i kako bi se diskreditirao vođa Čiste stranke prava Josip Frank, pokršteni Židov. On je bio optužen da je njegova stranka židovsko-liberalna te da Frank nikada neće moći iskreno služiti državi i narodu zbog toga što je stranac. Preko Franka se napadala i čitava Židovska zajednica u Hrvatskoj pa su tako preko novina *Obzor* napadali Židove da su država unutar države, da se rugaju kršćanstvu, da korumpiraju politiku i u konačnici da se bogate na račun poštenih kršćana. Židovi su napadani i kao sluge stranih interesa i imperijalizma, pa su tako optuživani kao nositelji mađarizacije i germanizacije kao imperijalnih ideja, ali i da su propagatori „Judeo-mađarskog liberalizma.”³⁴ Nakon izbora antisemitizam relativno opada i ostaje marginalan sve do kraja Prvog svjetskog rata. Nezadovoljstvo dugotrajnim ratom te ekonomska, politička i društvena kriza koje su uslijedile imale se su za rezultat golemo nezadovoljstvo koje se djelomično prelomilo i na leđima Židova. Između ostalog prilikom raspada Austro-Ugarske dolazi do institucionalnog vakuma jer se slamaju ili postaju disfunkcionalne institucije države koja nestaje, a nove još nisu uspostavljene, što je iznimno pogodno za kolektivne izljeve nezadovoljstva, pljačku i nasilje. Tako se u kolovozu 1918. odvijaju protužidovske demonstracije u Daruvaru koje su organizirane od strane katoličkog svećenika dr. Legina, a na demonstracijama su se mogli čuti uzvici poput „dolje židovska bagra”, “dolje židovski lopovi” i „sve Židove na vješala”. Iako slučaj u Daruvaru nije eskalirao nasiljem jer su se okupljeni ubrzo razišli, na različitim dijelovima sjeverne hrvatske odvijeli su se što organizirani a što spontani ekscesi poput pljačke židovskih trgovina ili privatne imovine. U studenom 1918. dezerteri su u

³² Vulesica, How Antisemitic was the political Catholicism in Croatia-Slavonia

³³ Isto.

³⁴ Isto, vidi također *Obzor*, 18. siječanj, 1897.

Ludbregu također organizirali antisemitske demonstracije tvrdeći da je „došla sloboda, da sada neima suda i oblasti te je slobodno raditi što se kome sviđi.”³⁵

Nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca situacija se relativno normalizira te se ispunjava politički vakum koji je prethodno bio preduvjet za nasilje i demonstracije spram Židova. Tijekom dvadesetih godina, antisemitizma je bilo relativno malo na području čitave Jugoslavije, međutim u hrvatskim krugovima u visokoj politici po koketiranju s antisemitizma najzapamćeniji je ostao Stjepan Radić. Radić je imao ambivalentan odnos prema Židovima tokom svoje političke karijere. Svoj stav o Židovima iznio je u eseju *Židovstvo* koji je objavljen 1906. godine.³⁶ On ne zastupa rasnu ili religijsku koncepciju antisemitizma već židovstvo vidi kao „duševni pravac“ u koji svaka osoba može zapasti, a on je najdominatniji među Židovima. On tvrdio da židovstvo nema smisla za vlasništvo niti za državu te da nema morala.³⁷ Ono nema pojam o individualnosti, već osjeća samo plemensko-kolektivnu pripadnost.³⁸ Židovi su za njega ateisti, a i pristalica je antisemitske teze da je socijalizam Židovski politički projekt.³⁹ Radić navodi i neke potpuno apsurdne teze poput toga da Židovstvo „ne voli nevine šale, ni pjesme.”⁴⁰ On je ustvari preuzeo dobar dio modernog antisemitizma koji je židovstvo povezivao s modernizmom i kapitalizmom pa tako ono postaje simbolom negativnih pojava naglih društvenih promijena na prijelomu stoljeća. Međutim zanimljivo je da je Radićev antisemitizam, kojeg se nikada u potpunosti nije uspio riješiti, bio u konfliktu s njegovim političkim idealima koji očito prevladavaju nad njegovim osobnim predrasudama jer HSS nije postao stranka s istaknutim antisemitskim programom. Štoviše Radić 1917. godine u Saboru govori „K meni su dolazili naši ljudi i govorili – poslije rata morate dobru

³⁵ Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.* (Zagreb: Novi Liber, 2004.), 47.

³⁶ Radićev esej *Židovstvo* originalno je objavljen 1906. godine u II. knjizi zbornika „Hrvatsko Kolo“ u izdanju Matice Hrvatske – Zagreb. Međutim od tada je nekoliko puta ponovno izdavana u svrhu legitimizacije antisemitske ideologije koja je bila u porastu tokom druge polovice tridesetih godina od strane raznih antisemitskih skupina ili pojedinaca. Najzapaženija su izdanja iz 1937. pod naslovom „Židovstvo kao negativni elemenat kulture“ te 1938. pod naslovom „O Židovima“.

³⁷ Stjepan Radić, *O Židovima* (Kamnik, 1938.) str 9.

³⁸ Isto, 10-11.

³⁹ Ivo Goldstein. „Stjepan Radić i Židovi“ u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. Vol. 29, No.1, str. 211.

⁴⁰ Isto, 13.

dozu antisemitizma staviti u našu stranku, pak ćete imati jaku stranku. To ja ne bih mogao nikada učiniti, jer držim, da je to jedna groznica...⁴¹

⁴¹ Goldstein, Antisemitizam u Hrvatskoj, 30.

ROĐENJE USTAŠKOG POKRETA

Ante Pavelić, vođa ustaškog pokreta, započeo je svoju političku karijeru kao član Hrvatske Stranke Prava. U svojim ranim političkim aktivnostima doima se kao legalist te se još 1918. godine priklonio stavu da bi stranka trebala raditi „svim zakonitim sredstvima, da se na temelju hrvatskog državnog prava i prava narodnog samoodređenja sve hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija s otocima, Rijeka s Kotorom, Međimurje, Prekomurje, Bosna, Hercegovina i Istra s otocima) sjedine u jednu samostalnu neodvisnu hrvatsku državu.”⁴² Pavelić se protivio sjedinjenju hrvatskih zemalja s Kraljevinom Srbijom nakon raspada Austro-Ugarske monarhije, međutim i dalje se držao legalističkih načela pa je tako na izborima 1927. i izglasan za zastupnika u Parlamentu u okviru kandidacijske liste Hrvatskog bloka.⁴³ Već uznapredovala politička kriza na sceni Kraljevine SHS eskalirala je 1928. kada je izvršen atentat na Stjepana Radića, najpopularnijeg hrvatskog političara i jednog od najspretnijih kritičara režima. O tome je navodno i sam Ivan Meštrović izjavio da je „hitac ispaljen na Radića bio stvarno namijenjen cijelom hrvatskom narodu.”⁴⁴ Eugen Dido Kvaternik također napominje da je atentat na Stjepana Radića bio percipiran kao “smrtonosni hitci, upereni protiv čitavog hrvatskog naroda.”⁴⁵

Nakon proglašenja diktature uslijedila je daljnja radikalizacija političke scene, pogotovo nakon što je uslijedio progon svih političkih stranaka, društava ili kulturnih organizacija koje su imale nacionalni ili vjerski predznak.⁴⁶ Pokušaj gušenja nacionalnih osjećaja imao je između ostalog za cilj nasilnu jugoslavenizaciju. Pa se tako mijenja ime države u Kraljevina Jugoslavija. Uvodi se službena politika prema nacionalnom pitanju, odnosno takozvano integralno Jugoslavenstvo.⁴⁷ Režim i njemu skloni pripadnici nisu stali samo na mnogobrojnim uhićenjima i

⁴² Jareb, *Ustaško-dooobranski pokret*, 165.

⁴³ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 18.

⁴⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008* (Zagreb: EPH i Novi Liber, 2008), 88.

⁴⁵ Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja*, 112.

⁴⁶ Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 106.

⁴⁷ Isto, 108.

teroru, već su se sve češće počeli služiti i ubojstvima kako bi realizirali svoje političke ciljeve i ugušili opoziciju, pa je tako prema pojedinim procjenama između 1929. i 1933. režim politički motiviranim ubojstvima eliminirao i do šesto ljudi.⁴⁸

Takve okolnosti znatno su radikalizirale nacionaliste i stvorile preduvjete za njihovu organiziranu oružanu pobunu protiv režima. Brojni progoni i uhićenja uspjeli su zastražiti i one političare koji su još djelovali relativno slobodno, među njima bio je i Ante Pavelić koji je u strahu pred progonom otišao iz Jugoslavije 19. siječnja 1929.⁴⁹ Pavelić je i osuđen na smrt zbog svoje suradnje s makedonskim nacionalistima što je u konačnici bio razlog za potpuno napuštanje ikakve ideje miroljubivog rješavanja „hrvatskog pitanja” unutar Jugoslavenskog okvira.⁵⁰ Osuda na smrt, ubojstvo Stjepana Radića, ali i druga politička ubojstva od strane režima imala su ozbiljne posljedice po razvoj političkih nazora Pavelića koji je smatrao da su sada sva sredstva za borbu protiv takvog režima dopuštena.

Napustivši demokratska i parlamentarna sredstva kao efektivan način postizanja političkih ciljeva, barem u okviru Jugoslavije, Pavelić odlučuje osnovati oružanu skupinu nacionalista koja će za cilj imati uništenje Jugoslavije i stvaranje nezavisne hrvatske države. Tako je nastala ideja o osnivanju ustaškog pokreta koji je inicijalno zamišljen kao oružano krilo nacionalističkog pokreta. Nije potpuno jasno kada je točno osnovan ustaški pokret. Pavelić i Ustaše isticali su da je osnovan odmah dan nakon uvođenja šestosiječanjske diktature, odnosno 7. siječnja 1929., međutim to je malo vjerojatno. Povjesničar James Sadkovich napominje kako je datum osnutka u historiografiji i dalje predmet spora, a da autori skloni ustaškom pokretu prihvaćaju propagandističku tvrdnju da je osnovan odmah nakon uspostave diktature, dok oni skloniji objektivnijem prikazu smještaju njegov nastanak negdje između 1930. i 1932. godine.⁵¹ Sam Sadkovich tvrdi da je 1929. postojala skupina nacionalista koja je bila odlučna suprotstaviti se Jugoslaviji oružanom borbom, no o njima se ne

⁴⁸ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 215.

⁴⁹ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 53.

⁵⁰ Isto, 59-60.

⁵¹ Sadkovich, *Italija i ustaše*, 147.

može još govoriti kao o ustaškom pokretu. On se tek počinje stvarati postepeno iz te grupe koja služi kao jezgra buduće organizacije. Za Sadkovicha je ustaški pokret stvoren kao zasebna organizacija sa setom pravila i jasnih ciljeva tek 1932. godine.⁵² Na Sadkovichevoj liniji je i Hrvoje Matković koji piše da pouzdani podaci o postojanju ustaške organizacije potječu tek iz 1932., ali zaključuje da je moguće da je ona postojala i ranije.⁵³ Na tom tragu stoji i Ivo Goldstein koji je ipak oprezniji i tvrdi da je ustaški pokret nastao negdje u razdoblju između 1931. i 1932. godine.⁵⁴ Mario Jareb s druge strane stvaranje pokreta smjestio je u 1930. godinu.⁵⁵ Zanimljivo je da je Eugen Dido Kvaternik u svojim tekstovima također protivan službenoj ustaškoj verziji, pa tako tvrdi da je ideja o nastanku ustaškom pokreta 1929. nastala „u Bzikovoj mašti”.⁵⁶ Prema Kvaternikovoju verziji ustaško ime spominje se prvi puta u jednoj publikaciji koju je Pavelić izdao u Pesaru u Italiji 1930. godine.⁵⁷ Upravo zahvaljujući Miji Bziku povjesničari imaju problema ne samo s određivanjem vremena nastanka ustaškog pokreta već i nedostatak brojnih izvora koji bi dali cjelovitiju sliku brojnih epizoda iz predratnog perioda.⁵⁸ Naime tome je tako jer je Bzik navodno 1945. godine prije samog bijega iz Zagreba spalio čitavu arhivu dokumenata i tiskovina koje su se odnosile na predratni period djelovanja ustaškog pokreta.⁵⁹

Ustaše su neposredno nakon osnutka bili više nalik malim povezanim grupama nego funkcionalna organizacija. Veliki koraci ka pretvaranju razjedinjenih grupica u efikasno povezanu organizaciju poduzeti su osnivanjem ustaških logora, a prvi takav je prema povjesničaru Bogdanu

⁵² Sadkovich, *Italija i ustaše*, 148.

⁵³ Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.), 36.

⁵⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 143.

⁵⁵ Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 112.

⁵⁶ Eugen Dido Kvaternik ovdje misli na Miju Bzika (1907.-1945.) Bzik se priključio ustaškom pokretu 1933. godine, te ubrzo postaje jedan od glavnih propagandista i urednika u ustaškim tiskovinama. Nakon proglašenja NDH on postaje poseban povjerenik za novinstvo i promidžbu pri Vladi NDH, te ravnatelj lista *Ustaša*. Bio je smatran službenim povjesničarom ustaškog pokreta pa su tako istaknute njegove knjige *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do Poglavnikova odlaska u emigraciju* (1942) te *Ustaška pobjeda u danima ustanka i oslobodjenja* (1942) te *Ustaški pogledi* (1944) u kojima na propagandistički i ideološki prikladan način sažima povijest ustaškog pokreta.

⁵⁷ Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja*, 113.

⁵⁸ Zdravko Dizdar et al., ur. *Tko je tko u NDH*, 62-63.

⁵⁹ Povjesničar i publicist Zvonimir Despot spaljivanje arhive opisao je na svom blogu, međutim ne imenuje izvor na kojem bazira prikaz. Dostupno na: <http://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/tko-je-bio-ustaski-doglavnik-mijo-bzik-1067> posljednji puta pristupljeno 7. rujna, 2015.

Krizmanu osnovan „prema svim raspoloživim znacima” u mjestu Bevegno u drugoj polovici 1931. godine. U logoru se inicijalno nalazilo svega deset do petnaest Ustaša. Kako bi se u ustaške redove privuklo više pripadnika trebalo je jasnije profilirati ustaški pokret i njegove ciljeve među budućim regrutima te je stoga započela značajnija propagandna aktivnost. Stoga su Ustaše osnovali tiskaru kraj logora Bevegno u kojem se tiskao list *Ustaša* kao glavno propagandno sredstvo pokreta.⁶⁰

Od samog nastanka ustaški je pokret imao konture totalitarnog unutarnjeg ustrojstva što se jasno može isčitati iz njegovog ustava. Na čelu pokreta nalazio se Poglavnik, odnosno Ante Pavelić, a on je u svojim rukama imao koncentriranu apsolutnu moć koju je provodio preko Glavnog Ustaškog Stana.⁶¹ GUS je bilo vrhovno tijelo pokreta koje je imalo do dvanaest članova, a prema četvrtoj točki ustava on “bira” Poglavnika. Međutim, već u petoj točki ustava napominje se da pripadnike GUS-a bira sam Poglavnik, pa je tako gotovo nemoguće da ikada bude smijenjen, a između ostalog ostavljena mu je moć da sam skрати ili poništi ustav prema vlastitoj volji.⁶² Takva organizacija koja nije dopuštala ikakve kritike, ali ni ideološko nadograđivanje pokreta osim onog determiniranog od strane vodstva, odnosno samog Pavelića, imati će teške posljedice po sve razine političkog djelovanja nakon dolaska na vlast u NDH.

Posebno je zanimljivo da gotovo i nema antisemitizma iskazanog od strane ustaškog pokreta ni njegovih članova u trenutku njegova osnutka. Ustvari su Židovi, barem prema rasnoj klasifikaciji u kasnijoj NDH, u ustaškom pokretu od samog početka sudjelovali ravnopravno. Tako na primjer prema Artukovićevom svjedočanstvu nije ni tajeno je li neki pripadnik bio Židov ili ne, već se to pokazivalo prilično otvoreno. Artuković spominje da je prilikom upoznavanja Ljubomira Kremzira u emigraciji od samog početka znao da je on Židov.⁶³ Ivo Rojnica također svjedoči da je od samog početka u ustaškom pokretu djelovalo nekoliko Židova, a da su mnogi ustaški dužnosnici bili oženjeni za Židovke. On tako spominje da je Pavelićeva žena Mara bila polužidovka, žena Slavka

⁶⁰ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 83-84.

⁶¹ Glavni Ustaški stan u nastavku se navodi kao GUS.

⁶² Sadkovich, *Italija i ustaše*, str 151.

⁶³ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 181.

Kvaternika bila je „čista Židovka”, Eugen Dido Kvaternik bio je polužidov, Ivan Oršanić⁶⁴ bio je oženjen Židovkom, a Vlado Singer i Ljubo Kremzir potječu iz židovskih obitelji.⁶⁵ Međutim, iako najranije djelovanje i ideologiju ustaškog pokreta kao takvog ne može ocjeniti antisemitskom, određeni pojedinci očito su gajili antisemitske ideje. Jedan od prvih zabilježenih izljeva otvorenog antisemitizma iz ustaških redova došao je od strane Mile Budaka koji je 1934. u svojem eseju *Nekoliko misli o uređenju slobodne i nezavisne hrvatske države* zapisao da su ekonomski zakoni u Hrvatskoj kreirani tako da pogoduju internacionalnom kapitalizmu te da su stvoreni za pokrštene i nepokrštene Židove.⁶⁶ Sadkovich također navodi da su od samog početka Ustaše otvoreno surađivali i s Židovima i kapitalistima, a da je antikapitalizam i rasizam kao ideološka odrednica usvojena tek kasnije, a kao produkt toga u kasnijem se razvoju usvaja i antisemitizam.⁶⁷

USTAŠKI POKRET KAO ORGANSKI NACIONALIZAM

Od samog osnutka ustaški pokret nije imao značajnije izgrađenu ideologiju, a uglavnom se pozivao na postojeće ideološke zasade pravaštva i nacionalizma kao takvog. Ti ciljevi svodili su se na beskompromisnost u rušenju Jugoslavija te uspostave nezavisne hrvatske države kao i na naglasku na upotrebu nasilja. Već 1932. godine Ustaše govore koje su metode jedine dozvoljene i koje smatraju kao jedinama koje bi imale ikakvog efekta u ostvarivanju njihovih ciljeva pa tako napominju „da je doba papirnate i jezične borbe prošlo, da ništa nije koristilo, da sada vodi i da će voditi glavnu riječ, požrtvovnost, revolveri, bombe i oštri bodeži hrvatskih Ustaša, koji će čistiti i rezati sve trulo sa zdravog tijela hrvatskog naroda, da se to nikada više ne povrati bez obzira što će

⁶⁴ Ivan Oršanić (1904.-1968.) pridružio se ustaškom pokretu 1939. godine, bio je istaknuti publicist i intelektualac u predratnomratnom ali i u vrijeme NDH. Ubrzo nakon proglašenja NDH postaje zapovjednikom Ustaške mladeži. Dizdar, *Tko je tko u NDH*, 302-303.

⁶⁵ Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji*, 190.

⁶⁶ Bartulin, *The Ideology of Nation and Race*, 235-236.

⁶⁷ Sadkovich, *Italija i ustaše*, str 158.

na to reći pojedini mudrijaši i špekulanti.”⁶⁸ Od najranijih ideoloških temelja nasilje pak zauzima najvažniju poziciju, pa se tako naglašava u gotovo svakom broju publikacije *Ustaša* da su upotreba nasilja i revolucije jedini put „kojim se mogu ostvariti ideali hrvatskog.”⁶⁹

U početku ustaški pokret nije imao nekog izričitog neprijatelja u smislu etničke skupine, pa tako ni Židove. Propagandisti su naglašavali važnost rušenja i svladavanja srpske vladajuće elite koju se jednostavno nazivalo „Beogradom”.⁷⁰ Međutim, uslijed konsolidacije pokreta i početka sustavnije izgradnje ideologije, pokret je ubrzo počeo generalizirati sliku srpske elite te sve negativnosti srpskih vladajućih krugova pripisivati Srbima kao etničkoj skupini. Između ostalog takve generalizacije valja pripisati rastućem etnocentrizmu u ustaškom pokretu koji je sve češće naglašavao važnost i svetost krvi u politici. Najvažniji element etnocentrizma, koji se razvijao paralelno s idejom svetosti krvi bila je sve naglašenija retorika usmjerena protiv svih stranaca. Pa se tako u novinama *Ustaša* iz veljače 1932. godine naglašava da „treba zasukati rukave i tudjina, dušmana, nametnika, i tlačitelja, silom i ubojitim oružjem izbaciti sa svetog tla.”⁷¹ Slične ideje ponavljaju se dva mjeseca kasnije pa se tako naglašava da „nema oduška, nema odmora, nema primirja, dokle god i najzadnji trag tudjinskom gospodarstvu ne bude izbrisan sa teritorija hrvatskih zemalja.”⁷² I potom šest mjeseci kasnije naglašava se da se ustaški pokret “bori za to, da u Hrvatskoj osigura kruh i miran život hrvatskim pokoljenjima i za to, da iz nje istrijebi nametnike i šičardjije, koji su slasti i last, bez truda i bez znoja na hrvatskom dobru žive i tove se na bijedi hrvatskog naroda.”⁷³

Ustaše proklamiraju da će uništiti i povješati one „koji su pod zaštitom tudjinske sile a na mukama hrvatskog naroda nagomilali sebi kapital, blago i gospodarstvo” te da “tiranskim nametnicima, bezdušnim gavanima i špekulantima istragne iz okrvraljenih i prljavih ruku uzrupiranu

⁶⁸ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “Neka znadu oni, kojij se tiče!”, 6 listopada 1932., 3.

⁶⁹ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “Revolucijom k nezavisnoj državi Hrvatskoj!”, siječanj 1932, 1.

⁷⁰ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 130.

⁷¹ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “Krvlju treba prati ljagu!”, veljača 1932, 2.

⁷² *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*: “Beograd trubi na uzmak!”, travanj 1932, 1.

⁷³ *Ustaša: Vijesnik hrvatskog revolucionara*: “Ustaše! Nama je sudba dosudila!”, 6. listopada 1932., 1.

vlast.”⁷⁴ Ideja uništenja i čišćenja sve je češće upotrebljavana u ustaškom tisku, gotovo sa opsesijom pa se tako zaključuje, potpuno eksplicitno da je jedan od ključnih ciljeva ustaša „da hrvatske zemlje očiste od sve one gamadi, što prije i siše narodnu hrvatsku krv.”⁷⁵ Već se promišlja i o sredstvima kako doći do ostvarenja tog cilja pa se tako prijeti da će ustaše “i kapljice pretvoriti i u čitave mlazove rijeke, jer će dušmanska krv teći mlazovima i rijekama,” a po pitanju same metode napominju da se neće “odbaciti niti jedno sredstvo, pa i najgroznije i najstrašnije, jer veliki i sveti cilje posvećuje svako i najstrašnije sredstvo.”⁷⁶

Ova evolucija od samog nastanka pokreta pa do 1934. godine kada se uporno i sustavno pozivalo na etničko čišćenje i genocid bila je radikalna i brza, a može nas dovesti do neospornog zaključka da je u ustaškom pokretu prevladao organski pogled na naciju. Sociolog Michael Mann napominje da postoje tri ključna vjerovanja koja karakteriziraju organski nacionalizam. Prvo jest to da mora postojati vjerovanje u dugotrajni nacionalni karakter, duša ili duh, koji je potpuno različit od drugih nacija. Drugo, jest postojanje uvjerenja da taj narod ima pravo na državu koju zamišljaju kao krajnju ekspresiju prvog vjerovanja. Konačno, organski nacionalisti smatraju da imaju pravo isključiti sve vanjske grupe koje imaju drugačije karakteristike u odnosu na vlastite, pod opravdanjem da bi te grupe oslabile naciju.⁷⁷ Iako prema dostupnim indicijama ustaški pokret prilikom samog osnutka nije imao organske karakteristike već samo nacionalističko-terorističke, njegovo unutarnje uređenje, radikalizacija te međunarodne okolnosti utjecale su na njegovu ubrzanu ideološku evoluciju spram organskog viđenja nacije.

Usvojivši karakteristike organskog viđenja nacije, ustaše su svaljivale krivicu za sve društvene, ekonomske i političke probleme Hrvatske na druge etničke skupine, do zaključka se dolazilo i logikom da ukoliko se riješe tih skupina tada će nestati i navedeni problemi koje su te

⁷⁴ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “Ustaše u boju za nezavisnu državu Hrvatsku”, 6. listopada 1932, 2.

⁷⁵ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “Ustaše na djelu.”, 7. studeni 1932, 1.

⁷⁶ *Ustaša: Vijesnik hrvatskih revolucionara*, “I mi konja za trku imamo!”, 11. siječnja 1934., 1.

⁷⁷ Michael Mann, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 64.

etničke skupine navodno same izazvale. Zbog tog etnocentrizma⁷⁸ etničko čišćenje kao i nasilje postaju politički program kojim se smatraju riješivim sva politička i socijalna pitanja. Prema ovom viđenju hrvatska je nacija savršena, međutim, njeno savršenstvo koče stranci koji prema tom gledištu truju i sabotiraju napredak te savršene nacije. Ovaj pogled osobit je svim organskim nacionalizmima.⁷⁹ Ono što je osobito za ustaški organski pristup je činjenica da on, barem sudeći prema tisku, kreće od toga da su svi stranci univerzalna prijetnja poretku zemlje. Ovakav pogled ubrzano se širio i među nacionalistima u domovini, pa tako list *Mlada Hrvatska* u jednom od članaka napominje da se „ne može nikad doseljenik onako osjećati prema zemlji u koju je došao, kao što osjeća rođeni sin.”⁸⁰ U daljnjim člancima je list otvoreno pozivao da se iz nacije kao organizma odstrane elementi koji ga oslabljuju.⁸¹

NAČELA USTAŠKOG POKRETA - KLICA ZLOČINA

Ideje organskog nacionalizma bile su formalizirane u temeljnom dokumentu ustaškog pokreta, odnosno Načelima ustaškog pokreta koje se trebaju smatrati i ideološkim ustavom pokreta. Načela su objavljena 1. lipnja 1933., a sam dokument se sastoji od 17 točaka koje se uglavnom odnose na to kako bi buduća hrvatska država trebala biti uređena, te zašto i kako Hrvati imaju pravo na nju. Ono što je posebno važno za istraživanje odnosa Ustaša prema etničkim manjinama pa samim time i prema Židovima je 11. točka načela prema kojoj „u hrvatskim narodnim i državnim poslovima u samostalnoj i NDH ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda,

⁷⁸ Pod etnocentrizmom podrazumijevam vjerovanje u superiornost vlastite etničke skupine u odnosu na druge i viđenje da se sav politički i društveni život mjeri isključivo prema subjektivnim moralnim standardima u odnosu na vlastitu etničku skupinu. Tako je na primjer prema ustašama teror dopušten u svrhu “viših nacionalnih ciljeva” i moralno opravdan, dok je s druge strane Jugoslavenski teror u svakom slučaju iz ustaške perspektive moralno nakazan.

⁷⁹ Važno je napomenuti da takav filozofski stav stoji u očitoj kontradikciji sa samim svojim premisama i pretpostavkama, i prije no što bi se kritizirao iz nekog drugog filozofskog ili moralnog gledišta. Ukoliko je nacija kao takva savršena što obuhvaća sve njene pripadnike, a “stranci” su sami po sebi manje dobri, sposobni, neinteligentniji itd., kako je moguće da su tu savršenu naciju uspjeli nadmudriti, izigrati, prevariti, obmanuti, na njoj se obogatiti i njome ovladati kao što to organski nacionalisti tvrde?

⁸⁰ *Mlada Hrvatska*, “Priznajmo otvoreno istinu”, broj 23, god II, 15 kolovoza 1937., 3.

⁸¹ *Mlada Hrvatska*, “Narodni organizam”, broj 25, god II, 29 kolovoza 1937., 1.

te isto tako ne smije o sudbini hrvatskog naroda i Hrvatske Države odlučivati ni jedan strani narod, ni država.”⁸² Budući da ne postoji klasifikacija koja bi odredila tko je Hrvat po krvi, Ustaše sami proizvoljno tumače tu točku koja je u stvari bila usmjerena protiv svih stranaca, a ostavljena dovoljno labavo definiranom da se može interpretirati relativno fleksibilno. Naravno nju je bilo moguće koristiti i za obračune sa samim Hrvatima ako bi se dokazalo da netko ima upliv „strane krvi”. Za analizu antisemitizma je uz 11. točku posebno važna 12. koja kaže kako je

Seljaštvo temelj i izvor svakoga života, ono samo po sebi i sačinjava hrvatski narod, te je kao takovo nosilac i vršilac svake državne vlasti u Hrvatskoj Državi. I kraj toga svi staleži hrvatskoga naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu, budući i ostali staleži u hrvatskom narodu, kojih su članovi pripadnici hrvatske krvi, imaju ne samo svoj korijen i podrijetlo, nego i trajnu obiteljsku vezu sa selom. Tko u Hrvatskoj ne potječe iz seljačke obitelji, taj u 90 slučajeva od stotine nije hrvatskoga podrijetla, ni krvi, već je doseljeni stranac.⁸³

Ovom točkom htjela se poslati poruka kojom bi ustaški pokret bio prikazan kao anti-buržujski. Njime su prvenstveno bile ciljane kozmopolitske vrijednosti, građanski moral i kapitalizam. To se posebice moralo odnositi i na Židove budući da su oni bili viđeni kao glavni simbol i nositelj trgovine, industrije i kozmopolitizma u hrvatskim gradovima.

Profiliranjem ustaške ideologije kao organičko-nacionalističke stvoreni su preduvjeti za progon svih stranaca, međutim o tome koje će grupe biti partikularno i eksplicitno ciljane, ovisilo je prije svega o interesima ustaškog pokreta, ali i međunarodnim okolnostima. Bilo bi neoportuno progoniti Talijane ili Nijemce kao strance zbog toga što su njihove matične države viđene kao glavni potencijalni saveznici ustaškog pokreta. Međutim, atmosfera je bila posebno poticajna za usvajanje antisemitizma zbog tradicionalnih predrasuda, ali i sve popularnijeg antisemitizma na prije svega međunarodnoj razini, ali i unutarpolitičkoj. Između ostalog iz njemačkog se primjera

⁸² Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 117-118.

⁸³ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 126-127.

dokazalo da ne postoji država koja bi ozbiljno interverniala zbog diskriminacije Židova što je samo dalje ohrabrilo usvajanje antisemizma.

TRANSFER IDEOLOGIJE

Antisemitizam kao ideologija u Hrvatskoj je doživljavao iznimno iznenadne i snažne uspone, ali i jednako brze padove. To valja dovesti u vezu s kretanjima ideja na međunarodnom planu zbog nedostatka autonomnog antisemitskog pokreta i u intelektualnim i društvenim krugovima. Već je napomenuto da je prvi snažan nalet antisemitizma u Hrvatskoj ostvaren na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće pod utjecajem austrijskih i mađarskih antisemita. Posrijedi je dakle transfer ideologije koja se posuđuje i koristi u izvornom obliku ili se minimalno adaptira na prilike u kojima se koristi iz različitih motiva, ali uglavnom zbog populističke političke mobilizacije. Moderni je antisemitizam oduvijek imao populistički karakter zbog svog pojednostavljenog pogleda na svijet s težnjom da objasni sve političke, društvene i ekonomske prilike kroz teoriju urote koje je jednako razumljiva i višim i najnižim društvenim slojevima. Primamljivost korištenja takvog oblika političke mobilizacije nisu propustili niti u hrvatskim krugovima u trenutku kada takva ideologija postaje dominantna u zemljama u okruženju te vidjevši uspjehe i brzinu mobilizacije počinju je sve šire koristiti i na domaćem terenu.

Najveći transfer ideologije antisemitizma nakon kraja devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj se dogodio tridesetih godina dvadesetog stoljeća. On nije isključivo vezan za njemački nacizam kao što je uvriježeno mišljenje, već ima više ličnosti i pokreta na koje se gleda kao na uzore iz raznih zemalja. Bilo koji transfer ideologije prvo kreće od preuzimanja intelektualne infrastrukture koja tu ideologiju može „hraniti”. Tako su već 1929. godine prvi puta izdani i zloglasni *Protokoli Sionskih Mudraca*⁸⁴ na hrvatskom jeziku, a to je bio jedini takav prijevod na čitavom Jugoslavenskom području uopće.⁸⁵ *Protokoli* su bili falsifikat koji je nastao početkom dvadesetog stoljeća, a u njemu se opisuje Židove kao narod koji ima namjeru zavladati svijetom korištenjem raznih konspirativnih metoda. Prijevodom *Protokola* je ustvari samo potvrđen trend tranzicije s tradicionalnog kršćanskog

⁸⁴ U nastavku će se za Protokole Sionskih Mudraca koristiti skraćeno samo *Protokoli*.

⁸⁵ Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 381.

anti-judaizma na moderni, uglavnom nacionalistički i rasistički antisemitizam. Nisu samo nacionalisti i njima skloni intelektualci podržavali modernu koncepciju antisemitizma već su i određeni katolički krugovi sve učestalije počeli koristiti novu inačicu antisemitizma. Već 1930. godine katolički časopis *Luč* koji se vodi pod sloganom “hrvatstvo, katoličanstvo, demokracija” naveliko hvali *Numerus clausus*⁸⁶ koji je uveden u Mađarskoj kako bi smanjio broj Židovskih studenata na sveučilištima, kao koristan primjer kako bi se moglo nastupiti i prema Židovima u Hrvatskoj.⁸⁷

U vrijeme Austro-Ugarske antisemiti su na Židove gledali kao na sluge njemačkog i mađarskog imperijalizma na području Hrvatske, međutim u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća Židovi su znatno integriraniji u društvo i velika većina govori Hrvatskim kao materinim jezikom. Sada kada više nisu mogli biti optuživani za službu Nijemcima i Mađarima, a i jer to više nije bilo oportuno, Židovi su optuživani ponovno kao izdajice, ali sada kao provoditelji volje Beogradskog režima. Daleko najsnažniji uzlet već otprije uznapredovalog antisemitizma donio je nacizam koji je popularizirao antisemitizam i prije no što je došao na vlast; već u listopadu 1932. osvanuli su nacrtani kukasti križevi na zgradi Židovske općine u Palmotićevoj te na drugim lokacijama koje se smatraju okupljalištima Židova u Zagrebu.⁸⁸

Nacistička ideologija, a pogotovo antisemitizam, počela su se još snažnije širiti nakon njihovog dolaska na vlast u Njemačkoj. U tom trenutku antisemitizam više nije ideologija jedne od političkih stranaka u borbi za vlast već postaje službena politika čitave države. To je imalo dalekosežne posljedice jer od tog trenutka antisemitizam dobiva na kredibilitetu, a antisemitima također postaje dostupna infrastruktura za širenje antisemitizma preko državne vlasti.⁸⁹ Antisemiti u Njemačkoj imaju sve veći upliv na medije i novinstvo od samog trenutka stupanja nacizma na

⁸⁶ „Numerus clausus” bila je odredba prema kojoj broj Židova na sveučilištima nije smio biti veći od njihovog ukupnog postotnog broja u totalnoj populaciji određene države ili regije.

⁸⁷ Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 379. Više o časopisu *Luč* u Jure Krišto, *Hrvatski Katolički Pokret*, 44-45.

⁸⁸ Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 387.

⁸⁹ *Židov*, “Iz smeđe Njemačke”, godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 1.

vlast, pa se tako koriste metode kao što su otpuštanje i zastrašivanje protiv njihovih oponenta.⁹⁰ Na taj način ne smanjuje se samo broj kritičara nacističkog režima koji bi dali balansiraniju sliku ili se usprotivili službenoj ideologiji, već se i povećava broj pristaša nacizma koji preuzimaju mjesta otpuštenih anti-nacista. Budući da su Njemačke novine bile na cijeni i van granica same Njemačke, pa su tako često čitane i u Hrvatskoj, sve jačim prodorom antisemitizma u Njemačko novinstvo i drugu literaturu ono se širi i van njenih granica. Zato na primjer novinski list *Židov* upozorava svoje čitatelje ali neposredno i čitavu javnost da su „Iz najnovijeg izdanja ‘Knaurs Konversations-Lexikona’ izbačeni svi članci o licima židovskog podrijetla. U zamjenu za to ušli su članci o hitlerizmu. Budući da se ovaj leksikon mnogo širiti u inozemstvu, treba da javnost znade ovo: Kaurov leksikon je danas prosto agitaciono sredstvo hitlerizma.”⁹¹

Činjenicu da se antisemitizam rapidno širio i postavljao “Židovsko pitanje” u drugim zemljama, pogotovo Jugoistočne Europe, potvrđuju i brojne reakcije najviših dužnosnika srednje i jugoistočne Europe. Pa se tako u tisku navode reakcije parlamentaraca ili visokih vladinih dužnosnika koji su prisiljeni reagirati u svojim državama kako oni neće postupati po Njemačkoj praksi, reakcije su pristizale iz Budimpešte, Varšave i Bukurešta, ali i Vatikana.⁹² Međutim, antisemitizam nije ostao samo na razini ideološkog pokreta ili političkog programa u zemaljama u kojima se širio već je bio praćen realnim akcijama organiziranim uglavnom odozdo. Pokrenut je tako čitav niz antisemitskih pogroma protiv Židova na području istočne i jugoistočne Europe. U Rumunjskom Iasiju (Jašiju) gdje su antisemiti “preko noći razorili i spalili sinagoge petrolejem.” Nadalje u Poljskom Poznau „nacionalisti bacili su bombe na dva židovska dućana” prilikom čega je ranjena jedna osoba. Slični su se „incidenti” prenose i iz Soluna, te Budimpešte.⁹³ Takvih akcija protiv Židova bilo je mnogo manje u Jugoslaviji u odnosu na druge zemlje iz njenog okruženja,

⁹⁰ Urednici *Židova* navode da je prema zakonu o urednicima u Njemačkoj predviđeno da do 1. siječnja 1934. njemačka štampa bude potpuno pročišćena od Židova. Vidi *Židov*, “Iz smeđe Njemačke”, godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 1.

⁹¹ *Židov*, “Iz smeđe Njemačke”, godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 1.

⁹² *Židov*, “Glasovi protiv hitlerovštine”, Godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 1.

⁹³ *Židov*, “Antisemitska zlodjela”, Godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 1.

međutim tokom 1930-ih i oni su postajali sve učestaliji pa se tako donosi izvještaj iz Makedonskog grada Bitole u kojem su 19. prosinca 1933. grupe ljudi tražile i napadale Židove po raznim gostionama. Kada je grupa pristupila jednom gospodinu u kafiću i upitala ga je li on Židov, a on potvrdio da jest naređeno mu je da napusti kafanu, jer da „večeras ne damo Jevrejima ista prava kao ostalim građanima i jer je potrebno da se radi i ovde po receptu Hitlera...” čini se kako je ovaj htio raspraviti problem, međutim grupa antisemita ga je napala „boksom, čašama, bocama i stolicama” te je bio teže ozlijeđen.⁹⁴

Autori u liberalnom *Židovu* ponajbolje su predvidjeli do čega bi pojačano širenja antisemitizma moglo dovesti pa upozoravaju i na to da takvo širenje antisemitizma nije samo spontani fenomen već da je to osmišljena akcija koju provodi „antisemitska internacionala”. Oni upozoravaju da

u Njemačkoj, gdje je antisemitski pokret strogo centraliziran i podređen ministarstvu propagande, povjereno je grupi u Erfurtu održavanje internacionalnih antisemitskih veza. Na čelu ove grupe stoji pukovnik Fleischhauer, koji je u bernskom procesu nastupio kao stručnjak obrane. Centrala u Erfurtu raspolaže znatnim sredstvima, te joj je uspjelo da utječe na gotovo čitavu antisemitsku štampu na svijetu. U Njemačkoj se štampa literatura na svim mogućim jezicima, te se širi u inostranstvu uz daleko povoljnije uslove nego u regularnoj knjižarskoj trgovini.⁹⁵

Ni Hrvatsku nije zaobišao ovaj već spomenuti prodor antisemitizma. No čini se kako su inicijalni ispadi antisemitizma proizvod uske suradnje između dijela hrvatskih nacionalista i nacista. Jedan od prvih antisemitskih članaka s hrvatske strane objavljen je upravo u službenom nacističkom glasilu *Volkische Beobachter* 18. travnja 1933. U njemu je na samoj naslovnici objavljen bilingvalni

⁹⁴ *Židov*, “Izgredi u Bitolju”, Godina XVII, broj 52, 29. prosinca 1933., 4.

⁹⁵ *Židov*, “Internacionalna agitacija antisemita”, godina XIX, broj 39, 20. rujna 1935., 1.

članak na Njemačkom i Hrvatskom jeziku u kojem se poziva na bojkot Židovske robe i usluga u Hrvatskoj. Međutim ono što je najzanimljivije jest to da su se hrvatski nacionalisti koji potpisuju članak već potpuno identificirali s nacističkim pogledom na svijet prihvativši rasizam što se očituje u članku u kojem se tvrdi da je „povodom reakcije ponosnog njemačkog naroda na Židove i njima prirodjena svojstva njihove rase, internacionalno židovstvo diglo je u cijekom svijetu nečuvenu viku i pozvalo na nemilosrdnu odmazdu protiv Njemačke.”⁹⁶

⁹⁶ Originalni članak izašao je u *Völkischer Beobachteru* 18. travnja 1933, međutim pretpisak tog članka moguće je pronaći u *Hrvatski Narod*, broj 163, 24. srpnja 1941. na str. 12.

Činjenici da je transfer ideologije bio sve snažniji svedoče i autori antisemitske *Mlade Hrvatske* pa oni tako napominju da „utjecaji iz vanjskog svijeta dnevno se sve više zapažaju i u našem političkom životu,⁹⁷ te da se „ne može tajiti da i kod nas naročito mladja generacija nije ostala bez reakcije i utjecaja na te nove inozemne državne teorije.”⁹⁸ Upravo su novine poput *Mlade Hrvatske*⁹⁹ i *Nezavisnosti*¹⁰⁰ bile najveći uvoznici prepisanih ili imitiranih članaka o rasizmu, ekstremnom nacionalizmu i antisemitizmu na području Hrvatske.¹⁰¹ Većina autora obiju novina o nacionalsocijalizmu pišu iznimno pozitivno pa se tako često predlažu mjere provedene protiv Židova u Njemačkoj kao one koje bi trebalo provesti i u Jugoslaviji i Hrvatskoj te se time nacizam predstavlja kao uzor.¹⁰² Ironično, autori *Mlade Hrvatske* prepoznaju samo transfer drugih ideologija, ali ne i antisemitizma pa tako tvrde „hrvatska je naličila zemlji, u koju se ideje uzažaju kao narandže ili limuni, ili kao suho grožđe iz Grčke ili datilje iz Egipta.” Međutim, za njih taj negativan transfer vrijedi isključivo za one koji podržavaju liberalizam ili komunizam, dok u vlastitim redovima ne vide koliko vijesti i argumentara direktno prenose iz francuskih ili njemačkih antisemitiskih listova ili kada sa simpatijama prenose antisemitske izjave njemačkih službenika.¹⁰³

Čini se kako antisemitizam nije korišten u štampi isključivo kao ideološko uvjerenje od strane autora koji su takve članke pisali već da se barem u nekoj mjeri radi i o praćenju trendova koji su pokazali određeni uspjeh pri povećanju čitatelja u inozemstvu, ali i povećanju profita. Dakle, autori u *Židovu* upozoravaju da se rado i nekoj vrsti političkog žutula za koje se utvrdilo da se dobro

⁹⁷ *Mlada Hrvatska*, „Politički nazori na svijet”, broj 2, god II, 12 siječnja 1937., 3.

⁹⁸ *Mlada Hrvatska*, „Politički nazori na svijet”, broj 2, god II, 12 siječnja 1937., 4.

⁹⁹ Novine *Mlada Hrvatska* izlazile su u Hrvatskoj od 1936.-1938. godine i u njoj je antisemitizam centralna tema. Kroz antisemitizam se promatraju sve političke i socijalne pojave, pa se tako npr. vanjska politika u potpunosti promatra iz perspektive antisemitizma.

¹⁰⁰ Novine *Nezavisnost* izlazile su u Hrvatskoj s prekidima od 1938.-1940. godine. S njim u svezi uglavnom stoji Stjepan Buć kojeg se smatralo pro-nacistički i ustaško orijentiranim ekstremnim nacionalistom i jednim od glavnih propagatora antisemitizma u Hrvatskoj tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Više o Buću u Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 397-398.

¹⁰¹ Sličan fenomen moguće je promatrati i u proustaškim novinama *Hrvatski Narod* u kojem se često nekritički ili pak s pohvalama prenose antisemitski govori iz Njemačke. Vidi na primjer *Hrvatski Narod*, Broj 1, 9. veljače 1939., str 2.

¹⁰² *Mlada Hrvatska*, „Na lomaču...”, broj 15, god II, 18 travnja 1937., 8.

¹⁰³ *Mlada Hrvatska*, „Priznajmo jednom i prenimmo se”, broj 26, god II, 5. rujna 1937., 4.

prodaje i da je popularno u Njemačkoj pa se tako i domaći autori priklanjaju tim trendovima ne bi li povećali nakladu i zaradu.¹⁰⁴ List *Židov* ide tako daleko da antisemitizam u Hrvatskoj naziva „senzacijom” kojoj bi se energično trebali stati na kraj, a upozoravaju i na to da se broj antisemitskih listova naročito povećao u zadnje dvije godine, dakle između 1934. i 1936.¹⁰⁵ Pojavljivale su se i razne druge publikacije koje nisu bile vezane za hrvatski nacionalizam, a podizale su tenzije u odnosu na Židove, pogotovo među onima koji su bili zadivljeni novom nacističkom vladom u Njemačkoj. Tako je Ernst Bauer objavio svoju knjigu *Današnja Njemačka* u kojoj nije ostao imun na antisemitizam pa tako piše da Židovi „za njemačku kulturu i narodnost nisu imali mnogo razumijevanja, ali im je zato u javnom životu pripadala važna uloga.” On nadalje broji koliki je postotak Židova u općem pučanstvu a koliko ih je zaposleno na odgovornijim pozicijama poput liječnika, zubara, apotekara i advokata, sugerirajući da to predstavlja problem.¹⁰⁶ Bauer je ili svjesno lagao ili je bio dovoljno obmanjen kada je zapisao kako se

vrlo krivo često misli u ostaloj Europi, da to shvaćanje njemačke vlade hoće naprečac da stvori nekakav sud o vrijednosti ostalih rasa. Hitlerizam ne drži Židove manje vrijednima od Nijemaca, ali smatra, da je njihov karakter drugačiji i prema tome njihov utjecaj štetan po njemačku državu. Ako je sada njihov utjecaj sveden na normalne razmjere, onda to po ideologiji nacionalno-socijalističke stranke odgovara sasvim stvarnom stanju i potrebama njemačkog naroda.¹⁰⁷

Hitler piše u *Mein Kampf* pod poglavljem rasa i narod kojeg je Bauer očito pročitao da „snažniji mora dominirati, a ne pariti se s slabijim, jer bi tako žrtvovao svoju višu prirodu” te zaključuje da „priroda ne želi (...) da se superiorne rase mješaju s inferiornima.”¹⁰⁸ Nadalje Hitler je u *Mein Kampf* zapisao „on neće stati ni pred čime. Njegovo nisko ponašanje je toliko užasno da pojedinac

¹⁰⁴ *Židov*, „Tolerisani otrov”, Godina 20, broj 33, 14 kolovoz 1936., 4.

¹⁰⁵ *Židov*, „Senzacije kojima bi trebalo energično učiniti kraj”, Godina XX, broj 33, 14 kolovoz 1936., 5.

¹⁰⁶ Ernst Bauer, *Današnja Njemačka*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1937., 17.

¹⁰⁷ Isto, 52.

¹⁰⁸ Hitler, *Mein Kampf*, 222-223.

nitko ne može biti iznenađen ako je u mašti naših ljudi Židov inkarnacija Sotone i simbol zla.”¹⁰⁹ Stoga, pogledamo li Bauerove komentare o njemačkom antisemitizmu i usporedimo li ih s *Mein Kampfom* kojeg je pročitao jer ga citira, očito je da se radi o uljepšavanju stvarne slike te da se radi o gruboj pristranosti samog Bauera koji ne može sakriti impresije i privlačnost nacizma.

Antisemitizam nije širen samo neposredno, već su posrednici u širenju antisemitizma bili dijelom i pripadnici njemačke narodne grupe u Jugoslaviji. Nakon dolaska nacista na vlast povećana je nacistička agitacija među *Volksdeutscherima* u Europi, a pojačano su financirane i njihove aktivnosti direktno od strane njemačke države. Tako se dio njemačke manjine direktno upleo u agitaciju protiv Židova i širenja antisemitizma tako 1937. godine na proslavi blagdana njemačke manjine „govornici nisu propustili priliku da huškaju protiv Jevreja u duhu nurnberškog zakonodavstva”.¹¹⁰

Činjenica da je za antisemite nacizam bio glavni uzor i inspiracija, međutim on nije bio jedini ideološki izvor pa tako autori *Mlade Hrvatske* često citiraju i antisemitske izjave i intelektualce iz drugih zemalja. Na primjer u jednom se članku gotovo potpuno prenose izjave francuskih antisemita te savjetuju kritičarima antisemitizma „neka pročitaju zadnji broj lista ‘Grigoira’, u kojem se nalazi članak Beranda, koji dokaziva imenima i prezimenima da je u svim ministarstvima francuske republike, počamši od predsjednika vlade židova Leona Bluma, formirana židovska ćelija, koja bez smetanje upravlja Francuskom.”¹¹¹ Činjenica da se antisemiti nisu oslanjali isključivo na jednu državu ili intelektualni pokret dovodi nas do pitanja antisemitizma kao transnacionalnog fenomena. Dapače ondašnji antisemiti vidjeli su ga kao pan-europsku ideju koja je mogla ujediniti Europske nacije u borbi protiv komunizma. Takav je pogled vidljiv u člancima *Mlade Hrvatske* u kojoj pišu da „svi upiru pogled na srednju evropu vjerujući, da dolazi vrijeme stvaranja nečeg novog, kojemu će središte možda ponovno trebati biti baš ta sredina najkulturnijeg

¹⁰⁹ Hitler, *Mein Kampf*, 184.

¹¹⁰ Citat preuzet iz Goldstein, *Hrvatska 1918-2008.*, 195.

¹¹¹ *Mlada Hrvatska*, “Tko upravlja Francuskom?”, broj 6, god II, 14 veljače 1937., 3.

kontinenta svijeta... Srednja Evropa mogla bi u tom slučaju dati ovoj evropskoj konfederaciji potrebno središte.”¹¹² Dakle, antisemitizam, ali i fašizam, više nisu stavovi pojedinaca ili nacije, već poprimaju mnogo ozbiljnije razmjere. Pogotovo se na antisemitizam u određenim nacionalističkim krugovima gledati kao na civilizacijsko dosegnuće oko kojeg su se mogle složiti mnoge zemlje srednje i jugoistočne Europe, koje su se toliko rijetko slagale oko ičeg drugoga.

¹¹² *Mlada Hrvatska*, “Put evropskoj konfederaciji naroda”, broj 32, god II, 17 listopada 1937., 3.

PREKRETNICA

Najvažnija prekretnica u povijesti ranog ustaškog pokreta svakako je godina 1934. Ustaše su poduzele do tada najambiciozniji teroristički pothvat, atentat na kralja Aleksandra u Marseillesu. O tom događaju bilo je pisano srazmjerno mnogo i u domaćim, ali i inozemnim historiografskim krugovima tako da mu ovdje neće biti posvećena velika pozornost. Iako je atentat na kralja Aleksandra u Marseillesu operativno uspio, on je bio težak poraz ustaške ideologije i talijanskih planova. Umjesto nekog sveopćeg narodnog ustanka protiv režima sada kada je kralj mrtav, ili bar spontanog raspada države što su ustaše tvrdili da će se dogoditi, nije se dogodilo gotovo ništa od planiranog. Mussolini, razočaran takvim stanjem i izostankom bilo kakvog bunta u Jugoslaviji, ali i zbog očuvanja ugleda na međunarodnoj političkoj sceni odlučuje zatvoriti Pavelića i Kvaternika - osobe koje su prema indicijama bili planeri atentata, a ostatak ustaša zatvara na Liparima.¹¹³ Interniranje ustaša na Liparima gotovo da je nulificiralo njihovu aktivnost, a kratkotrajno uhićenje Pavelića, privremeno ih je obezglavilo. Eugen Dido Kvaternik posvjedočio je odnosu Italije spram ustaškog pokreta odmah nakon atentata na kralja Aleksandra pa on tako tvrdi da je Italija započela eru izričito filorspske i protuhrvatske politike.¹¹⁴

Smanjena potpora Italije i internacija, te besperspektivnost koja je uslijedila, značili su da se ustaška organizacija nalazila gotovo pred raspadom. Takva je situacija imala dvije važne posljedice, prvo, da je težište ustaškog djelovanja prebačeno iz inozemstva na domovinsku ustašku organizaciju te drugo da će se ustaše zbog gubitka potpore od strane Italije sve više orijentirati prema njemačkom nacizmu. Pokušaj približavanja Pavelića njemačkom nacizmu najbolje se može isčitati iz memoranduma kojag je poslao Ministarstvu Vanjskih Poslova Njemačke naslovljenom *Die Kroatische Frage* (Hrvatski pitanje). Međutim taj dokument zapravo je jedna od prvih

¹¹³ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 186.

¹¹⁴ Eugen Dido Kvaternik. *Sjećanja i zapažanja*, 214.

elaboracija ustaške ideologije kao koherentne cjeline uopće, a posebno je važan za pitanje proučavanja antisemitizma koji je po prvi puta eksplicitno integriran u ustašku ideologiju.

U prvom dijelu memoranduma Pavelić pokušava demonstrirati Nijemcima da su Hrvati zasebna etnička skupina s vlastitom poviješću, naslijeđem povijesnog prava, te da ih se treba podržati u namjeri da osnuju vlastitu neovisnu hrvatsku državu. Međutim, Pavelić pokazuje znatne inovacije u pogledu ideologije ustaškog pokreta demonstrirajući kako su ustaše već preuzeli znatan dio nacističke ideologije pa se tako Hrvati prikazuju kao gotskog porijekla što ih navodno pozicionira kao arijce na nacističkoj rasnoj mapi.¹¹⁵ Između ostalog, Pavelić ponovno potvrđuje potpunu odanost revizionističkoj politici na međunarodnoj razini tvrdeći da „od nove Njemačke mogao bi hrvatski narod očekivati puno razumievanje za svoju junačku borbu protiv Versaillesa.”¹¹⁶ Ono što je najvažniji dio memoranduma „Hrvatsko pitanje” svakako je izlaganje o neprijateljima ustaškog pokreta i Hrvatske. Pavelić na prvo mjesto neprijatelja stavlja „srbsku državnu vlast”, a potom „medjunarodno slobodno zidarstvo”.¹¹⁷ Pavelić slobodno zidarstvo napada zbog toga što ono

nije napadalo one hrvatske stranačke političare, koji su zastupali zahtjev za autonomiju hrvatske u okviru jugoslavenske države na temelju demokracije, jer su oni djelomično bili saveznici Židova i slobodnog zidarstva. Njihova djelatnost bila je uperena izključivo protiv našeg pokreta za nezavisnošću, koji nije slobodarski ni demokratski, već se bori za podpuno oslobodjenje Hrvatske i za izgradnju unutarnjeg reda i poredka na zdravim nacionalističkim načelima, pomoću kojih bi za uvijek bio izključen svaku utjecaj židovsko-slobodnozidarske demokracije.¹¹⁸

Odmah nakon slobodnih zidara koje ustvari Pavelić smatra već nekom vrstom produžene ruke Židova, ili u najmanju ruku njihovim najodanijim saveznicima slijede i sami Židovi. Za Židove se

¹¹⁵ Pavelić, *Hrvatsko pitanje*, 16.

¹¹⁶ Isto, 23.

¹¹⁷ Isto, 24.

¹¹⁸ Isto, 25.

itiče da se „u Hrvatskoj nalazi skoro sveukupno novčarstvo i gotovo sva trgovina u židovskim rukama. To je bilo moguće samo zbog povlašćivanja od strane države, koja je vidjela u tome s jedne strane jačanje židovstva odanog Beogradu, a s druge strane slabljenja hrvatske narodne snage.”¹¹⁹ On nastavlja da je „Židovstvo s velikim veseljem pozdravilo osnivanje tako zvane jugoslavenske države, jer im hrvatska narodna država ne bi nikada tako odgovarala kao Jugoslavija, država raznih naroda!”¹²⁰ Pavelić ovdje samo iznosi ono što je već nekoliko godina ranije upisano u *Načelima*, a to je da nova hrvatska država u svakom slučaju neće biti multinacionalna. Pavelić nadalje pokušava stvoriti privid kontinuiteta antisemitizma na hrvatskoj desnici pozivajući se na Starčevića kao antisemita, te na taj način antisemitizmu kao relativno stranoj ideologiji širim masama demonstrirati njenu legitimnost.¹²¹ Osim dominantnog ekonomski motiviranog antisemitizma, Pavelić je usvojio i onaj da Židovi nesmiju sudjelovati ni u kakvoj vrsti kulturnog ili medijskog djelovanja jer na taj način mogu „zatrovati umove hrvatske mladeži“. On se tako žali da se u „židovsko-slobodarskim rukama nalazi se u Hrvatskoj i sveukupno novinstvo, budući da je, kao što je poznato nakon uvođenja vojne diktature godine 1929. hrvatsko novinstvo bilo zabranjeno i uništeno.” U nastojanju da nulificira sve kritike koje dolaze iz Hrvatske na račun Njemačke od strane liberalnih elemenata on apologetski napominje da „naročito se upotrebljavaju drzka krivotvorenja protiv Njemačke. Židovsko slobodnozidarstvo novinstvo neprekidno napada Njemačku, njemački narod i nacionalsocijalizam, a nakon toga pojavljuju se predstavnici Beograda i prikazuju kao da se rado o novinama iz Hrvatske, te da su prema tome Hrvati neprijateljski razpoloženi prema Niemcima.”¹²² Iako ovdje završava poglavlje u kojem Pavelić napada ekskluzivno Židove on njih spominje u gotovo svakom drugom podpoglavlju, a posebice u onom o komunizmu. Komunizam je hijerarhijski postavljen kao četvrti najvažniji neprijatelj ustaštva pa on tako ističe da „u zajednici sa

¹¹⁹ Pavelić, *Hrvatsko pitanje*, 25.

¹²⁰ Isto

¹²¹ Isto

¹²² Isto, 26.

Židovima vrše oni [Srbi] u Hrvatskoj komunističku promičbu”.¹²³ Nadalje o povezivanju komunizma i židovstva: „komunizam i židovstvo u tom pogledu podpuno se podudaraju i zajednički rade protiv narodnog (nacionalnog) oslobodjenja Hrvatske.“¹²⁴ Opisujući stanje u jugoslavenskoj vojsci Pavelić tvrdi da ona nije faktor na koji se može računati jer između ostalog „da je, zbog sklapanja brakova zaduženih časnika sa Židovkama, častnički zbor zadnjih godina opasno požidovljen: jedna trećina mlađjih časnika beogradskog častničkog sora oženjen je Židovkama. Ovakve prilike su za komunizam u vojsci plodno tlo”.¹²⁵ Pavelić tekst zaključuje „U borbi za slobodu i nezavisnost, koju vodi hrvatski narod protiv nametnutog mu jarma preko mirovnog diktata, on teži naklonošću (simpatijama) i Hitlerove Njemačke, kao i Mussolinijeve Italije, gledajući u njima najmožnije borce za prirodno pravo, istinsku uljudbu (kulturu) i višu prosvjetu (civilizaciju).”¹²⁶

Iz memoranduma se vidi golem ideološki zaokret u ustaškom pokretu pa se on tako znatnije fašizirao preuzevši važne elemente nacističke ideologije. Iako se vidi znatnije preuzimanje antikomunističkog diskursa koji je ranije bio slabo prisutan u ustaškom pokretu, najsnažniji zaokret vidi se u preuzimanju rasne teorije i antisemitizma. Ono što je posebno važno za istaknuti nije samo činjenica da se pojavljuje antisemitizam kao takav nego njegova ekstremna umreženost u ideologiji, pa su tako gotovo svi neprijatelji ustaškog pokreta na ovaj ili onaj način prikazani u dubokoj vezi s Židovima čime oni postaju gotovo pa i jednako važan neprijatelj kao Srbi. Način na koji su ustaše umrežavali svoje partikularne neprijatelja i stvarali iluziju njihove povezanosti i saveza za navodnu urotu protiv čitavog hrvatskog naroda ustvari je proces koji se potencirao u antisemitizmu gotovo pa od njegovog samog nastanka.

¹²³ Pavelić, *Hrvatsko pitanje*, 26.

¹²⁴ Isto, 27.

¹²⁵ Isto, 30.

¹²⁶ Isto, 32.

UMREŽAVANJE

Jedan od najznačajnijih aspekata antisemitizma je nešto to bi mogli nazvati ideološkim umrežavanjem neprijatelja. Odnosno proces u kojem se ideološki neprijatelji povezuju i na taj način prikazuju kao grupe koje urotom žele ugroziti određeni narod ili državu. Ključ ovog povezivanja i razlog njegovog postojanja je kreiranje asocijacija pa se tako ukрупnjava neprijatelj i povezuje različite političke grupacije koje inače ne bi bile ideološki saveznici u jednu političku ofenzivu protiv “neprijatelja”.

Jedno od najpoznatijih umrežavanja Židova s drugim ideološkim neprijateljima očituje se u jednom od najpoupopularnijih antisemitiskih djela, *Protokolima Sionskih Mudraca* prvi puta izdanim u Rusiji 1903. godine. *Protokoli* su bili popularizirani u Rusiji na samom početku dvadesetog stoljeća te su se potom širili među antisemitima diljem svijeta. U *Protokolima* se Židove prikazuje kao grupu koja želi svim sredstvima zavladati svijetom,¹²⁷ a ta sredstva uključuju sve one ideološke pokrete koji u stvari ne odgovaraju reakcionarnih i autoritarnim vladama pa su tako uključeni: darvinizam, marksizam, komunizam, liberalizam,¹²⁸ slobodni zidari,¹²⁹ kapitalizam¹³⁰ i demokracija.¹³¹ Stvaranjem koherentne teorije o povezanosti demokracije, komunizma, kapitalizma i liberalizma, partikularni su se protivnici tih ideologija mogli lakše povezani u ujedinjenu frontu. Ukoliko su komunisti bili u posrednoj svezi s demokratima i to je sve bilo povezano s Židovima tada je antisemit morao prihvatiti i antidemokratizam te antikomunizam kao nužan rezultat umrežavanja. Židovi su u tom slučaju postali vrhovnim “ljepilom” koje je povezivalo sve navedene ideologije. Kako se navodi u *Protokolima* oni su tajna svjetska vlada koja će svijetom zavladati kroz stvaranje ideološkog kaosa tako da imaju upliv u svim pokretima, od anarhizma, komunizma,

¹²⁷ O navodnoj jedinstvenoj Židovskoj nadvladi u S.R. Žrnovački, *Protokoli Sionskih Mudraca*, (Tisak Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda, Zagreb 1942.), 25.

¹²⁸ O antiliberalizmu u Žrnovački, *Protokoli*, 26.

¹²⁹ O slobodnim zidarima u Žrnovački, *Protokoli*, 30

¹³⁰ O kapitalizmu u Žrnovački, *Protokoli*, 19.

¹³¹ O demokraciji u Žrnovački, *Protokoli*, 14. Također vidi Frans Hoppenbrouwerbs, “The Principal victim: Catholic antisemitism and the holocaust in Central Europe,” *Religion, State and Society*, Vol. 32, No. 1, 2004., 39.

liberalizma, pa sve do demokracije. Umrežavanje je kao cilj imalo stvaranje sustava asocijacija, tako da kada bi u nekom vidjeli partikularnog neprijatelja poput Židova ustvari bi se aktivirala mreža asocijacija koja bi ga automatski povezala s demokratizmom, komunizmom, kapitalizmom, kolektivizmom itd. Taj oblik umrežavanja prvi je puta na utjecajnijoj razini iskorišten za potrebe carističkog autokratskog režima kako bi se suzbilo sve ono što je taj režim ugrožavalo, dakle, pokreti za demokratizaciju, liberalizaciju, revolucionarni pokreti itd. Međutim, umrežavanje je doživjelo ponovni uspon i širu upotrebu upravo u režiji nacizma kojem je smetala ista skupina ideoloških neprijatelja. Upravo zbog toga antisemitizam poprima još veći značaj i njegova je uloga važnija jer lijepi sve neprijatelje u jedan konstrukt. Stoga antisemitizam *de facto* postaje alat u fašizaciji društva. Ukoliko je pojedinac antidemokratskog i antiliberalnog političkog uvjerenja, a nudi mu se koherentna teorija koja objašnjava svijet u skladu s njegovim nazorima onda on postaje ciljana skupina za fašizaciju, zato što je vjerojatnije da će prihvatiti i antisemitizam i antikomunizam nego odbaciti svoje inicijalna antiliberalna i antidemokratska uvjerenja.

Arhetip takve fašizacije pojedinca u Hrvatskoj možemo vidjeti u slučaju Ive Guberine (1882.-1946.). Guberina je bio svećenik koji je u mladosti bio član u katolički orijentiranoj Hrvatskoj pučkoj stranci, da bi se kasnije učlanio u HSS. Guberina je vjerojatno preuzeo barem dio katoličkog antisemitizma koji je bio značajnije izražen na prijelazu stoljeća, a kao katolik se protivio i komunizmu. Međutim, njegovi se svjetonazori znatno radikaliziraju nakon što se postepeno priklanja nacionalizmu i u konačnici postaje pokolnikom modernog antisemitizma upravo posredstvom naučenog umrežavanja. Pa tako Guberina tvrdi „laž je da se komunizam bori za socijalna prava potlačenih masa, već je istina, da se on bori za prevlast Židova nad cijelim svijetom.”¹³² Dapače, Guberina se potpuno priklanja interpretaciji Židovstva izloženoj i *Protokolima* pa tako zaključuje da „su komunizam osnovali Židovi, da lakše sačuvaju svoju

¹³² Guberina, *Komunizam i Hrvatsvo*, 21.

ekonomsku prevlast na svijetu.”¹³³ Nadalje, Guberina nije stao samo na komunizmu kao Židovskom produktu već tvrdi da su Židovi „izrabljivači i stupovi kapitalizma.”¹³⁴ Guberina napominje u zaključku svog djela *Komunizam i Hrvatsvo* da „nijesu Hrvati fašisti; Hrvata nema fašista. Hrvati hoće da ostanu Hrvatima i da budu u svojoj kući.”¹³⁵ Međutim, Guberina ovdje fašizam očito ne shvaća kao pojam na razini generičkog pojma, odnosno metode vladanja ili političkog uređenja već da je on nacionalno ograničen, odnosno u ovom slučaju čisto Talijanska stranka. Jer da ju shvaća kao metodu vladavine svakako bi netko mogao biti hrvatski fašist a da i dalje „bude u svojoj kući.”

Guberina se 1940. godine priključio domovinskom ustaškom pokretu te je ubrzo, u studenom 1940. godine, pobjegao u Italiju priključivši se ustašama u talijanskim logorima.¹³⁶ Guberina otkriva još jednu distorziju u ustaškom pokretu, a to je distinkcija između domovinskih i emigrantskih ustaša, uglavnom smještenih u Italiji. Dok je dio domovinskih ustaša i ekstremnih desničara eksplicitno izražavao antisemitizam, emigrantski ustaše tom pitanju nisu pridavali mnogo pažnje već su se protivili uglavnom svim strancima, a upotreba antisemitizma im je tek marginalna i nekoherentna.

¹³³ Guberina, *Komunizam i Hrvatsvo*, 23.

¹³⁴ Isto

¹³⁵ Isto, 29.

¹³⁶ Dizdar, *Tko je tko u NDH*, 142-143.

Primjer propagandne reprezentacije umrežavanja iz antisemitskih novina Mlada Hrvatska koji prikazuje Ženu s znakom „framazunerija“ iza nje stereotipno prikazanog Židova s velikim nosom te boljševika reprezentiranog kao barbara i istočnjaka. Slobodni zidari i Židovi prikazuju se kao gangsteri koji potiču i koriste komunizam kako bi ostvarili svoje ciljeve. Ova ilustracija je objavljena u Mlada Hrvatska, „Gore glave – Hrvati su narod časti“, broj 2, god. II, 12. siječnja 1937., 1.

Još jedan primjer propagandne ilustracije umrežavanja iz *Mlade Hrvatske*. Na slici je prikazan stereotipizirani Židov s velikim nosom koji je ujedno i pripadnik slobodnih zidara. Na ilustraciji on drži sve konce u rukama i manipulira slobodno-zidarskom ložom kako bi i njeni pripadnici ne-Židovi radili za njegov interes. Ova ilustracija objavljena je u *Mlada Hrvatska*, „Zasjeli su na grbaču naroda“, broj 5, god. II, 2. veljače 1937., 1.

PANDORINA KUTIJA JE OTVORENA

Nakon što su aktivnosti ustaškog pokreta u emigraciji, odnosno u Italiji, bile *de facto* neutralizirane zbog privremenog gubitka otvorene potpore od strane dotadašnjeg sponzora Italije, težište se ustaškog djelovanja prebacuje na domovinsku organizaciju koja je u tom trenutku još uvijek bila relativno neorganizirana. Međutim, kako se s vremenom sve više radikalizirala politička scena i razlike među opcijama postajale sve oštrije velik broj nacionalista, pogotovo mladih, sve više simpatizira s idealima ustaškog pokreta. Povjesničar Višeslav Aralica tako napominje da je godina 1935. bila presudna na hrvatskoj političkoj sceni. Dotadašnje političke opciju postaju ekstremnije i beskompromisnije, a politička je scena rasječena između jugoslavenskog integralizma, komunizma, nacionalizma i fašizma. Aralica ističe da se to takvo stanje odražava i na izdanjima Matica Hrvatske u kojoj nakon 1935. godine među mladim nacionalistima „izbijaju vidljivi znaci zastupanja nacionalizma srodnog nacionalističkim totalitarnim pokretima i ideologijama međuratne Europe.“¹³⁷

Događaj koji je već napetu ideološku podjelu u potpunosti radikalizirao nije došao iz Jugoslavije već se odvijao na inozemnom planu. Izbijanjem Španjolskog građanskog rata (1936.-1939.) događaju se dramatične ideološke podjele na međunarodnom planu, ali i na nacionalnim razinama gotovo svih europskih država. Na nacionalnim razinama političke se snage uglavnom dijele na one koji podržavaju Francove pučiste te na one koji podržavaju Republikanski spektar. U nedostatku umjerenih opcija koje bi dovoljno snažno profilirale svoj stav o Španjolskom građanskom ratu politička se scena pod utjecajem propagande uglavnom dijeli na antikomuniste i antifašiste. Radikalno desni tisak uspio je prikazom Španjolskog građanskog rata kao svetog rata protiv komunizma mobilizirati desnicu što je imalo za posljedicu djelomičnu antisemitizaciju desnice. Budući da je tada dominantan prikaz antikomunizma bio takav da je komunizam Židovski

¹³⁷ Višeslav Aralica. "Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935.-1945. u *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2 (2009), 451.

projekt i da je to način na koji oni žele zavladati svijetom, to je značilo da će velik dio antikomunista prihvatiti i antisemitizam. Upravo u razdoblju trajanja Španjolskog građanskog rata došlo je do naglog porasta desničarskih publikacija vezanih uz antisemitizam. Među takvim listovima reprezentativni su već spomenuti listovi *Mlada Hrvatska* koja je počela izlaziti 1936., te *Nezavisnost* Stjepana Buća koja počinje izlaziti 1938. godine.

Utjecaj propagande koja se odvijala oko Španjolskog rata na međunarodnoj razini postala je uzorom za pisanje Hrvatskih desničarskih listova pa tako *Mlada Hrvatska* piše da „ima glasa ljudi, koji sjedi na novcima, a da ne radi, i u isto vrijeme gospodari narodima. Kako se oni zovu? Oni se zovu slobodni zidari ili framazoni.... Njihov se upliv osjeća u štampi: beogradska i dobar dio zagrebačke štampe piše sa simpatijama o Židokomunistima i njihovim barbarstvima u Španjolskoj.”¹³⁸ Čitav je prikaz Španjolskog građanskog rata stavljen u kontekst antisemitizma, naime autori u antisemitskom tisku ga prikazuju kao manihejski sukob između Židova i drugih “časnih” elemenata koji žele očuvati to društvo od potpune propasti.¹³⁹

Građanski rat u Španjolskoj postao je samo jedan od izgovora za radikalizaciju antikomunizma te da se takva propaganda dovede do stanja usijanja. Često se politička arena prikazuje isključivo bipolarno pa se tako fašizam i nacizam pokušava proglasiti jedinim opcijama koje imaju snage stati komunizmu na kraj. *Mlada Hrvatska* upravo u tom kontekstu piše sa simpatijama prema talijanskom fašizmu i njemačkom nacizmu, te konstantno pokušava diskreditirati ostala društvena i politička uređenja, pa tako njeni autori tvrde da „na čelu kapitalističkih poredaka i na čelu kolektivističkog poretka, ostvarenog u Sovjetskoj Rusiji, stoje članovi ONOG NARODA, koji su danas rasijani po cijelom svijetu i koji bi u svakom narodu trebali biti tek GOSTI, no kojima je zavjetna misao, da zavladaju cijelim svijetom.” Pod članovima „onog naroda“ misli se dakako na Židove.

¹³⁸ *Mlada Hrvatska*, “Tko vlada u Hrvatskoj”, Broj 3, god II, 19 veljače 1937., 1.

¹³⁹ *Mlada Hrvatska*, “U Španjolskoj se brani kultura i civilizacija Europe”, broj 11, god II, 21 ožujka 1937., 5.

Dokaz da antisemitizam više nije samo načelni stav prema Židovima već gotovo autonomna ideologija dokazuju i pisanja *Mlade Hrvatske* u kojoj se antisemitizira svaka sfera političkog života. Pa je tako gotovo čitava međunarodna politička scena interpretirana isključivo kroz prizmu tekstova o Židovima. Međunarodna se situacija u *Mladoj Hrvatskoj* gotovo u potpunosti svodi na „židovsko pitanje“ pa se tako vijesti iz svih zemalja svode na njihov odnos prema Židovima, naravno redovito u negativnom kontekstu. One države koje zastupaju antisemitizam prikazane su ili pohvalno ili se njihove ideje prenose potpuno nekritički, a ukoliko neka država štiti svoje Židove, tada je ona proglašena kao da je pod njihovom službom, odnosno da je Židovi kontroliraju.¹⁴⁰

Umrežavanje koja je djelomično bilo usmjereno i protiv demokracije, sve je više nastojalo utjecati i na umjerenije građane koji su bili prodemokratskog usmjerenja. To se najbolje vidi iz pisanja *Mlade Hrvatske* koja od početka balansira između demokracije i otvorenog profašizma, dok neki autori zastupaju jedno ili drugo uređenje ti se stavovi sve više kristaliziraju u korist fašizma, odnosno totalitarizma. Jedino demokratsko uređenje koje bi antisemiti eventualno prihvatili bio bi organski nacionalizam, država očišćena od „stranih“ elemenata, ili prema gledištu autora *Mlade Hrvatske* barem očišćena od Židova. S druge strane sve su glasniji bili oni koji su zastupali totalitarizam, pa se piše da je fašizmu uspjelo stati na kraj komunizmu, vratiti nacionalni ponos, ali i socijalni mir tamo gdje se on pojavio.¹⁴¹ U konačnici se demokracija sve snažnije odbacuje pa se tako u *Mladoj Hrvatskoj* paternalistički zaključuje da mase i narodi koji su nakon toliko godina provedenih pod apsolutizmom slobodi „nisu kao vrhovnoj i najsvetijoj vrednosti bili niti dorasli niti odgojeni.“¹⁴²

Takva propaganda išla je na ruku profašističkim i proustaškim organizacijama u Hrvatskoj koje su na temelju toga dobile značajan prostor za regrutaciju novih članova. Već 1936. znatno se

¹⁴⁰ *Mlada Hrvatska*, „Poljska se brine...“, broj 3, god II, 19 siječnja 1937., 6.

¹⁴¹ *Mlada Hrvatska*, „Potreba zajedničkog istupa fašističke i demokratske europe protiv komunizma“, broj 4, god II, 26 siječnja 1937., 6-7.

¹⁴² *Mlada Hrvatska* „Potreba zajedničkog istupa fašističke i demokratske europe protiv komunizma“, broj 4, god II, 26 siječnja 1937., 7.

osjetio porast antisemitizma na desnici, i to upravo u svezi s antidemokratizmom pa se tako na pogrebu hrvatskog nacionalista Stipe Javora održanom već spomenute godine, održavaju proturežimske demonstracije. Okupilo se oko 50,000 ljudi, a dio prisutnih je nakon ceremonije krenuo napadati srpske, francuske i židovske dućane te se sukobio s zagrebačkom policijom.¹⁴³ Nacionalisti su ubrzano usvajali i transferirani antikomunizam, a u njega su ubacivali i vlastite značajke pa tako u travnju 1936. već izjednačavaju Beograd i Moskvu, a za njihove neprijatelje komuniste tvrde da su „snabdjevani Judinim novcem i oružjem, da imaju visoke zaštitnike u Moskvi i Beogradu, da iza njih stoje veliki budžeti i policija više država, a da su na drugoj strani goloruki, siromašni, zatvarani, progonjeni i klevetani studenti jedne malene zemlje bez slobode (...).”¹⁴⁴ Time se išlo direktno na ruku umreženom prikazu hrvatskih neprijatelja koje je objasnio Ante Pavelić u „Hrvatskom pitanju“. Ukoliko su komunizam i Beograd u sprezi, a komunizam je vođen od strane Židova, to znači da i Židovi imaju veze s politikom Beograda spram Hrvata. Ideja o suradnji Beograda i Moskve bila je naravno falsificirana konstrukcija, zato što se režim beskompromisno obračunavao s komunistima kroz čitav period postojanja Kraljevine Jugoslavije.

Kako bi nadalje diskreditirali Židove u Hrvatskoj optužuje ih se da nisu dovoljno nacionalno orijentirani, već da su po svojoj samoj prirodi internacionalisti. One Židove koji su isticali svoju pripadnost Hrvatskoj naciji diskreditira se u tisku pa se tako tvrdi „još će Židovi u Hrvatskoj se natjecati u svom hrvatstvu i sa frankovcima. Baričeto im bilo! Samo za budućnost će ipak ostati uvijek ispisano, da su Židovi u Zagrebu uvijek glasovali protiv hrvatskog naroda.”¹⁴⁵

Uz prikaz Židova kao političke prijetnje tradicionalno ih se prikazuje i kao ekonomske i kapitalističke eksploatatore. To valjda dovesti u vezu s porastom ekonomskog nacionalizma koji je imao za težnju stvoriti nacionalne i autarkične ekonomije kojima bi trebali upravljati isključivo pripadnici dominantne nacije. U nacionalističkom se tisku tako pojavljuju natpisi u kojima se

¹⁴³ Sadkovich, *Italija i ustaše*, 304.

¹⁴⁴ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 474-475.

¹⁴⁵ *Mlada Hrvatska*, „Židovi - čistokrvni hrvati”, broj 2, god II, 12 siječnja 1937., 8.

napominje da „SAMO KOD DOMAĆIH LJUDI SVIJESNI HRVATI KUPUJU”.¹⁴⁶ Time se podrazumijeva da iz nacionalne ekonomije treba isključiti sve druge strance, a to se posebice odnosi na Židove. Židovi za antisemitske autore gospodare svime, pa je tako i Bosna u njihovim rukama, jer se napominje da „oni postaju vlasnicima, cijelih ulica, dižu palače...”, nadalje „Sarajevska industrija je slaba, nerazvijena, ali i ono što je ima u rukama je stranaca - Židova.”, i još k tome „sva javna zvanja u Sarajevu, puna su Židova. Oni su najbrojniji među advokatima ili liječnicima i ljekarnicima i zubarima.”¹⁴⁷ Isti prigovori odnose se i na Zagreb pa se tako izvještava javnost „da su većinom zubari liječnici u Zagrebu ne Hrvatski, nego baš - Židovi.”¹⁴⁸ Ironično je to da *Mladoj Hrvatskoj* nitko nije ni trebao poslati demanti na ovu vijest, jer demantiraju sami sebe i to u istom članku navodeći da „U Zagrebu ima 65 liječnika zubara. Od toga je 27 Židova, a 38 naših ljudi.”¹⁴⁹ U još jednom članku se napominje da

U Zagrebu, Osijeku, Vukovaru, Požegi, Novoj Gradiški, Vinkovcima, Bjelovaru, Koprivnici i Križevcima trgovina nije u hrvatskim rukama, već je ona u rukama doseljenika stranaca i to Židova. Obidjite Osijek i prodjite kroz njegove ulice, pa ćete se osjetiti, kao da niste u hrvatskom gradu, jer život koji bukti po ulicama nije dirigiran po hrvatskim trgovcima i privrednicima nego židovskim ili kojih drugih doseljenika.¹⁵⁰

Dok u prethodnom članku *Mlada Hrvatska* protestira protiv upliva doseljenika u nacionalnu ekonomiju, ona u idućem članku nema ništa protiv miješanja Njemačkog kapitala u Hrvatskoj, čime se vidi da je pristup „nacionalnoj ekonomiji“ u najmanju ruku selektivan. Međutim, Nijemcima se zamjera da su u njihovim zastupništvima uposleni ljudi „sumnjive prošlosti”, „slobodni zidari” te oni „koji imaju oprečan stav prema hrvatskom nacionalnom shvaćanju.”¹⁵¹

¹⁴⁶ *Mlada Hrvatska*, „Samo kod domaćih ljudi svijesni hrvati kupuju”, broj 24, god II, 22 kolovoza 1937., 7.

¹⁴⁷ *Mlada Hrvatska*, „Tko gospodari Bosnom”, broj 5, god II, 2 veljače 1937., 4.

¹⁴⁸ *Mlada Hrvatska*, „Tko liječi zube Zagrebčanima”, god II, 2 veljače 1937., 5.

¹⁴⁹ *Mlada Hrvatska*, „Tko liječi zube Zagrebčanima”, god II, 2 veljače 1937., 5.

¹⁵⁰ *Mlada Hrvatska*, „Hrvati - Seljaci, Židovi - trgovci”, broj 7, god II, 21 veljače 1937., 2.

¹⁵¹ *Mlada Hrvatska*, „Njemačka mora znati”, broj 7, god II, 21 veljače 1937., 4.

Potpuno se preuzima i fizički prikaz Židova iz stranog tiska pa ih se tako prikazuje u potpuno stereotipnim karikaturama kako najčešće debele figure posebno istaknutog nosa i debljih usana. A narod se upozorava da “‘Stranci s kukastim nosom’ se spremaju da zavladaju i s tobom hrvatski narode. Spremaju se da i tebe zarobe, kao što su zarobili jadni, patnički, nesretni rusku narod.”¹⁵² Korištenjem fizičkih stereotipa o Židovima u antisemitskom se tisku preuzima i rasna teorija jer fizičke se karakteristike pripisuju urođenom rasnom elementu.

Primjer stereotipnog prikaza Židova objavljenog u *Mladoj Hrvatskoj*. Na slici se prikazuje idealizirani Hrvat koji razotkriva navodnu „urotu“ komunista koji su svi od reda stereotipno prikazani kao Židovi velikih noseva. Ova ilustracija je objavljena u *Mlada Hrvatska*, „Generacija interesa je izdala“, broj 6, god. II, 14. veljače 1937., 1.

¹⁵² *Mlada Hrvatska*, “Dokle ćete?”, broj 3, god II, 19 siječnja 1937., 5.

Da bi se efektivno širila antisemitska histerija bilo je potrebno prikazati Židove ne samo kao eksploatatore i kapitaliste, ili ljude drugačijeg svjetonazora, već kao smrtno neprijatelje kojima nije samo cilj bogaćenje već da imaju puno smrtonosnije namjere pa se tako Židove prikazuje kao agente boljševizma kojima je cilj “uništenje Hrvata”.¹⁵³ Nakon sustavnog širenja propagande i pozivanja na diskriminaciju vrlo brzo započinje i proces dehumanizacije Židova što je bio osnovni preduvjet za kasnije sustavno uništenje počinjeno tokom Holokausta. Židovi više nisu samo prikazani kao ljudi drugačijeg svjetonazora već se sve češće opisuju kao paraziti, otrov i nametnici. Ubrzo se potom javljaju i prvi pozivi na etničko čišćenje i isključivanje iz društva pa se tako pod naslovom „Jevrejstvo“ članak zaključuje da se s Židovima „treba obračunati. Istjerajmo ih iz sviju hrvatskih društava!“¹⁵⁴

Primjer demonizacije Židova koje se proziva da navodno kontroliraju novinstvo i „pokušavaju otrovnom štampom oslabiti zdrave narodne snage.“ Sve novine koje se protive nacizmu i antisemitizmu naziva se „židovsko-kapitalističkim“ i „židovsko-komunističkim“. Ova naslovnica objavljena je u *Mlada Hrvatska*, „Neprijatelji hrvatskog naroda“, broj 13, god II, 4. travnja 1937., 1.

¹⁵³ *Mlada Hrvatska*, „Jevrejstvo“, broj 1, god II, 5 siječnja 1937., 7.

¹⁵⁴ *Mlada Hrvatska*, „Jevrejstvo“, broj 1, god II, 5 siječnja 1937., 7.

KRISTALIZACIJA 1938.-1941.

Približavanje kraju desetljeća i početku novog svjetskog rata donosilo je konstantno podizanje tenzija i radikalizaciju političke scene, što osmišljeno, što spontano. U njemu je svakako igrao važnu ulogu i antisemitizam koji je kao svrhu imao ukрупniti desnu opoziciju u kojoj bi se povezali poglavito antikomunizam, antiliberalizam i antikapitalizam. Višeslav Aralica tvrdi da se nacionalistička opozicija u Hrvatskoj formirala do 1938. godine, a da tu opoziciju predstavlja nacionalistička politička struja. On u tu opoziciju ubraja Šimrakovu *Hrvatsku Stražu*, *Hrvatsku smotru*, *Nezavisnost* Stjepana Buća i Maticu Hrvatsku pod vodstvom Filipa Lukasa. Tu političku struju povezuje opozicija HSS-u, sklonost modernim europskim nacionalističkim i autoritativnim pokretima i s tim u vezi antiliberalizam i antimarksizam.¹⁵⁵

Već osjetno radikaliziranu desnicu u domovini koja nije imala jasno vodstvo, i koja je bila nezadovoljna preumjerenom politikom HSS-a, trebalo je samo organizirati kako bi tvorila profašistički i radikalno antikomunistički te antisemitski blok. Ta uloga pripasti će ustaškom pokretu. Budak je opisujući stanje u domovini 1938. godine prilikom ispitivanja u Jugoslavenskom pritvoru 1945. izjavio da „mi tada još nismo formalno provodili ustaške organizacije, ali je u Zagrebu postojala pripomoćna zadruga *Uzdanica*, čiji su članovi bili svi ustaše. Isto tako je sveučilišna mladež, osim medicinskog fakulteta sva bila naša.”¹⁵⁶ Upravo je sveučilišna mladež koju Budak spominje i koja će postati okosnica domovinskog ustaškog pokreta ponajviše i konzumirala antisemitsku ideologiju. *Mlada Hrvatska* je već 1937. godine naglasila nužnost borbe mladih „proti komunizma, tog Židovskog izuma.”¹⁵⁷ Cilj takve propagande bilo je stvoriti antisemitski pokret odozdo. Takvi pozivi naišli su na potporu već godinu dana kasnije pa su tako nacionalistički i pro-ustaški orijentirani studenti zahtjevali uvođenje zloglasnog „*numerus*

¹⁵⁵ Aralica, *Matica hrvatska*, 457.

¹⁵⁶ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 313.

¹⁵⁷ *Mlada Hrvatska*, „Hrvatskom mladiću”, god II, 2 veljače 1937., 6.

clausususa“ za Židove na hrvatskim sveučilištima.¹⁵⁸ U jednom proglasu hrvatskih nacionalista iz listopada 1939. koji opisuje kaotično stanje na hrvatskim sveučilištima tvrdi se „da su s jedne strane komunisti raznih narodnosti, a u prvom redu Srbi i Židovi, dok s druge strane imamo hrvatske sveučilištarce, koji se bore za hrvatski državni ideal.”¹⁵⁹ Takvo viđenje među mladima najbolje prikazuje koliko su nepomirljive bile političke pozicije koje su se na sveučilištima, a interakcija među njima uglavnom se svodila na fizičke obračune. Poznat je i slučaj iz 1937. godine u kojem je u obračunu sveučilištaraca nacionalista i ljevičara bilo i mrtvih, pa je tako od strane nacionalista ubijen aktivni komunist i student prava Krsto Ljubičić.¹⁶⁰

Do preokreta na nacionalističkoj sceni u domovini dolazi nakon što su Italija i Jugoslavija potpisale 25. ožujka 1937. godine sporazum u Beogradu prema kojem se obvezuju da neće podržavati teroriste koji ugrožavaju jednu ili drugu državu na svojem teritoriju.¹⁶¹ Iako se činilo da će takav ugovor pokopati ustaški pokret, dogodilo se upravo suprotno. Prema ugovoru se iz Italije u Jugoslaviju mogao vratiti svaki ustaša koji nije počinio neko teže kazneno djelo poput ubojstva ili direktnog sudjelovanja u terorističkim akcijama protiv Jugoslavije. Velik broj ustaša odlučio se za povrat što je uključivalo i Milu Budaka koji je bio jedan od glavnih organizatora i ideologa ustaškog pokreta od samog njegovog osnutka. Od sveukupno petstotinjak ustaša u Italiji, u Jugoslaviju se vratilo 251, a u Italiji ih je ostalo je između 230-260 ustaša.¹⁶² Umjesto da to oslabi pokret, ovo je bila sadnja klice iz koje će velikom brzinom rasti domovinska ustaška organizacija koja će u sebe inkorporirati antisemitski i antikomunistički orijentiranu, ali neorganiziranu desnicu.

Upravo su dotadadašnji predvodnici harange na Židove i pobornici rasističkih teorija te drugi ekstremni desničari postali ciljana grupa za snažnije formiranje domovinskog ustaškog

¹⁵⁸ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 482.

¹⁵⁹ Isto, 474.

¹⁶⁰ Vjeran Pavlaković. „Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War, 1936-1939 u: *Historijski zbornik*, Vol. 62. No. 2., 1-2. Također vidi *Hrvatski Narod*, „Dva hrvatska tabora na zagrebačkom sveučilištu,“ broj 2, 17. veljače 1939., 7.

¹⁶¹ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 435.

¹⁶² Isto, 442.

pokreta. U svezi s time Ivo Goldstein piše da su “urednici antisemitskih tiskovina i autori tekstova bili (...) ideološki bliski ustaškom pokretu, ali mu se u tridesetima nisu formalno priključili”.¹⁶³ Za vrijeme rata, nacističke su tajne službe Buća čak smatrale “vođom rasističkog i antisemitskog krila Pavelićeve stranke.”¹⁶⁴ List *Nezavisnost* je prema Goldsteinu zapravo bilo ekstremno pravaško glasilo u kojem mlađi autori zahtjevaju da se beskompromisno propagira antisemitizam i zalaganje za hrvatsku prema programu “poglavnika Pavelića”.¹⁶⁵ Eugen Dido Kvaternik također naglašava osobitosti domovinskog ustaštva u odnosu na emigrantsko krilo u Italiji pa on tako naglašava da su se ustaše u domovini sve više oslanjali na Njemačku, dok emigranti na Italiju. Između ostalog on napominje da se sve snažnije osjećala ideološka i politička prisutnost Trećeg Reicha u domovini uopće.¹⁶⁶ U daljnjem opisu kako se domovinsko ustaštvo razvijalo autonomno od emigracije on također zaključuje “dr. Pavelić bio je za domovinsku organizaciju više neki mit nego konkretan stranački vođa; mit, pod čijim autoritetom bi se organizacija razvijala, ali koji nije bio prisutan ni organizatorno aktivan.”¹⁶⁷ Slavko Kvaternik jedan od najistaknutijih vođa domovinskog ustaškog pokreta također potvrđuje tezu da su se domovinski pokret i emigracija razvijali gotovo potpuno odvojeno jer kontakata između njega i Pavelića sve do Pavelićevog povratka gotovo da i nije bilo.¹⁶⁸ Pavelić je domovinskoj ustaškoj emigraciji pružio okvir za ideološko djelovanje, a to su već spomenuta Načela ustaškog pokreta, no čini se kako on dalje od toga nije inzistirao na ideologiji koja bi eventualno bila razvijana od strane domovinskog ustaštva. Dapače sam je Pavelić ranije, tokom 1937. godine ustvrdio da „Ustaški pokret nije nastao niti je osnovan radi i u svrhu kakvih ideoloških maksima općenite naravi, nego kao revolucionarni pokret za oslobođenje hrvatskog naroda (...). Stoga nije nikada bila niti ne može u buduću biti zadaća tog pokreta, tratiti vrijeme i sile u raščišćavanju ideoloških pitanja, nego u praktičnom radu i borbi za postignuće postavljenog

¹⁶³ Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 392.

¹⁶⁴ Isto, 393.

¹⁶⁵ Isto, 397-398.

¹⁶⁶ Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja*, 17.

¹⁶⁷ Isto, 24.

¹⁶⁸ Jareb, *Ustaško-domovinski pokret*, 502.

cilja“.¹⁶⁹ Upravo je ta ideološka neizgrađenost ustaškog pokreta vlastitim zamislama i konkretnim idejama bila preduvjet za snažan prodor antisemitskih i rasističkih ideja iz drugih ideoloških pokreta. To potvrđuje i svejdočanstvo Vladimira Židovca koji je bio predratni pripadnik ustaškog pokreta, a kasnije u vrijeme NDH veleposlanik u Bugarskoj. On u vezi s ustaškim antisemitizmom piše da je „vjerojatno prvobitni plan, bar u svojoj oštrini, bio uperen protiv Srba na hrvatskom području. Židovi su, vjerojatno, dodani u jeku i u onom punom razmahu Hitlerove hajke na Židove...“¹⁷⁰

Iako je antisemitizam i dalje ostao relativno marginalan i rijedak u emigrantskom dijelu ustaškog pokreta u Italiji u odnosu na poprilično antisemitizirani dio domovinskog pokreta, te su se razlike uglavnom smanjivale što se više približavao rat.¹⁷¹ Ubrzo je i uzor emigrantskih ustaša, fašistička Italija pokleknula pred navalom antisemitizma pa su tako prve antisemitske mjere uvedene u Italiji 1937. godine, a sljedeće godine vlasti su pozvale Židove državljanke drugih država da napuste Italiju. U studenom je donesen i kraljevski dekret o „obrani talijanske rase“ kojim je bilo zabranjeno sklapanje mješovitih brakova.¹⁷² Time su i emigrantski ustaše bili ohrabreni da prihvate antisemitizam u većoj mjeri. I doista čini se kako je antisemitizam ubrzo snažno prodro u sve ustaške redove jer on postaje dijelom velikog broja poslanica i izjava samog Ante Pavelića u komunikaciji s domovinskim ali i s emigrantskim pripadnicima pokreta. To je vidljivo u poslanici koju je Pavelić poslao 1. siječnja 1940. godine hrvatskom narodu u kojem se navodi da su „najveća i najočitija nepravda, koje su bile ozakonile Engleska i Francuska u svom versajskom diktatu, bilo je stvatanje neprirodne i nakazne državne tvorevine, što su je najprije Internacionalni Židovi, a po tome i službeni čimbenici nazvalo Jugoslavijom, a koje je u stvari Velika Srbija“ te nastavlja da nakon „dvadeset godina povelili su veliki vođe dvaju velikih naroda Hitler i Mussolini svoje slavne vojske, te su u jednom naletu razbili obruč, kojim su u Versalju bili opasani. Slobodnozidarska i

¹⁶⁹ Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 153.

¹⁷⁰ Goldstein, *Židovi u Zagrebu*, 522.

¹⁷¹ *Hrvatski Narod*, „O antisemitizmu,“ broj 8, 31. ožujka 1939., 4.

¹⁷² Isto, 463.

Židovska Francuska već leže u prahu, a u najkraće će vrijeme ležati i imperijalistička engleska. Na ruševinama nasilja i otimačine, diže se nova Evropa i novi poredak u njoj.”¹⁷³ U odnosu na 1936. godinu kada je napisao memorandum „Hrvatsko pitanje“ za Njemačko ministarstvo vanjskih poslova koji je ostao tajan sve do 1941. i nije bio objavljen, sada Ante Pavelić potpuno javno i bez ikakve zadržke koristi antisemitizam kao sredstvo propagande u svrhu političke mobilizacije. Naime Pavelić je već u potpunosti prihvatio i manihejski pogled na svijet u kojem su na jednoj strani fašizam i nacizam koji se bore protiv Židova dok su s druge strane filožidovske skupine koje

stadoše po skupštinama i sastancima nabacivati blatom na talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam, propovjedajući i navještujući rat do istrage tim političkim sistemima dvaju najvećih i danas najmoćnijih naroda, a u zvijezde kovati demokraciju, te se potpuno izjašnjavati za Francusku i Englesku, za takozvane demokracije, a zapravo za slobodnozidarsku kapitalističku politiku internacionalnog židovstva.¹⁷⁴

Iako je odanost fašizmu i prije bila neupitna, Pavelić je otvoreno počeo naglašavati i protudemokratske stavove, a u potpuno se identificirati s totalitarnim uređenjem države pa tako tvrdi da „su Engleska i Francuska, a s njima i židovska demokracija do nogu potučene i kada je bez ikakove dvojbe, da će Njemačka i Italija odlučivati sa novim poređajem u Europi...”¹⁷⁵ Pavelić je ponovno javnosti potvrdio i potpuno prihvaćanje politike „novog reda“ u kojem će Hrvatska manje ili više biti podređena interesima Italije i Njemačke.¹⁷⁶ Spominje se i kako će buduća Hrvatska vjerojatno morati žrtvovati dio teritorija koji će pripasti Njemačkoj i Italiji kao žrtva koja je nužna za Hrvatsku neovisnost. Pavelić memorandum zaključuje riječima: „premda odijeljeni granicama, biti ćemo ujedinjeni u junačkom duhu odanosti uzvišenom totalitarnom idealu. Nova Hrvatska će doduše biti manja opsegom i siromašnija obiljem, (jer ćemo iz nje izgnati sve protagoniste stranog kapitala), ali

¹⁷³ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 332.

¹⁷⁴ Isto, 333.

¹⁷⁵ Isto

¹⁷⁶ Isto, između 336-337.

će zato biti veća slavom i bogatija duhom.”¹⁷⁷ Osim po međunarodnim pitanjima Pavelić se u poslasticama 1940. i 1941. po prvi puta nešto eksplicitnije posvetio pitanju unutrašnjeg uređenja buduće NDH, pa tako napominje da kada ustaše dođu na vlast da „u njoj ne će Židovi trgovati sa svim dobrima i sa svetinjama hrvatskog naroda, u njoj ne će politikanti naroda varati i prodavati ga tuđinu za ministarske plaće i položaje, u njoj će hrvatski narod biti doista svoj na svome, sam gospodar svoje zemlje i svoje politike.“¹⁷⁸ Antisemitske izjave Pavelić ponavlja i 15. studenog 1940. kada je u Italiji razgovarao s izaslanikom domovinskih ustaša pa mu tako govori da su

Židovi do sada stoljećima pljačkali hrvatski narod, a napose mali živalj. Uspjelo im je u svoje ruke zgrnuti gotovo sve narodno blago. Osim toga su oni sustavnim i organiziranim radom kroz dugi niz godina kroz novinstvo i knjige trovali hrvatske naraštaje i odnarođivali ih. U buduće, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, to ne će moći činiti, jer će hrvatski prirad i odgoj mladeži biti u hrvatskim rukama.¹⁷⁹

Na samom kraju 1940. godine on ponovno domovinskim ustašama šalje poslanicu u kojoj naglašava da se mora „istaknuti povijesnu nit borbe na temelju hrvatskog državnog prava, koje nema ništa zajedničko s današnjim predstavnicima tako zvanog demokratskog sustava, a koje nije ništa drugo već služenje probicima židovskog slobodno-zidarskog-plutokratskog svijeta.“¹⁸⁰ U konačnici ovdje je vidljivo da je Pavelić u potpunosti i sam internalizirao ne samo običan antisemitizam kao neprijateljski stav spram Židova, već umreženu ideologiju antisemitizma koja obilježava određeni vrijednosti sustav spram svih političkih pojava, a koja uključuje antiliberalizam, antikomunizam, antidemokraciju i antiindividualizam te antimaterijalizam. Iz ovih otvorenih antisemitskih izjava i planova možemo zaključiti da je već 1940. godine u ustaškom vrhu prevagnuo stav da će Židovi biti eliminirani iz ekonomskog života kada ustaše dođu na vlast, a već se otvoreno pozivalo i na njihovo eliminiranje s područja Hrvatske. Nepunih mjesec dana prije

¹⁷⁷ Krizman, *Pavelić i Ustaše*, 336-337.

¹⁷⁸ Isto, 334.

¹⁷⁹ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, 43.

¹⁸⁰ Isto, 39.

dolaska na vlast u NDH, odnosno 14. ožujka 1941. Pavelić je Židove optužio za „izdaju i protunarodni rad“ te ih optužio da „vrše progone u Hrvatskoj“. ¹⁸¹ Proglasivši čitavu židovsku zajednicu u Hrvatskoj izdajicama koje djeluju protuhrvatski, Židovski je status u ustaškoj ideologiji manje ili više kristaliziran. Židovi su morali nestati. Pavelić nije skrivao kojim metodama planira postići svoj ciljeve očišćenja hrvatske od stranih elemenata koji uključuju i Židove pa tako otvoreno govori da „moramo proći kroz oganj, krv i nasilje, prije no što se rodi Nova Hrvatska“. ¹⁸²

Taj program je Pavelić krvavo i ispunio odmah po dolasku na vlast. Već 18. travnja, samo osam dana nakon dolaska na vlast izdan je prvi antisemitski zakon kojim se poništavaju svi poslovi između Židova i ostalih građana sklopljeni dva mjeseca prije stvaranja NDH. ¹⁸³ Drugim zakonima koji su odmah uslijedili Židove se micalo iz ekonomskog života NDH pa im se oduzimaju poduzeća, tvornice, prodavaonice itd. ¹⁸⁴ Najporazniji zakoni koji su doneseni u NDH u vezi s Židovima su svakako rasni zakoni koji su bili imitacija Nürnberških zakona kojima se Židovima *de facto* ukidaju sva prava. Već u ljeto 1941. godine započelo je sustavno uništavanje Židova koji se nalaze na području NDH, a do kraja rata pobijeno ih je oko 30,000, odnosno samo je oko 23% čitave Židovske prijeratne populacije uspjelo preživjeti rat. ¹⁸⁵

Malo tko je od bivših ustaških dužnosnika komentirao antisemitizam ili holokaust koji je kao rezultat uslijedio. Onih nekoliko koliko ih je o tome bilo voljno govoriti nakon rata negirali su da je ustaški pokret bio antisemitski nastrojen i da su ustaše odgovorne za zločine protiv Židova. Tako je Eugen Dido Kvaternik u vezi s „židovskim pitanjem“ zaključio da

samo politički mozak može iz osobno-sektaških motiva kriviti Hrvate za progon Židova, namjesto da ističe sve, što je s hrvatske strane učinjeno, da se Židovi spase. A učinjeno je vrlo mnogo. Nijemci su nam uvijek - napose meni osobno - predbacivali, da su Srbi mnogo

¹⁸¹ Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, 48.

¹⁸² Isto

¹⁸³ *Hrvatski narod*, „Prva zakonska odredba o Židovima,” br. 66, 19. Travnja 1941., 1.

¹⁸⁴ *Hrvatski narod*, „Pred postavljanjem političkih povjerenika,” br. 69, 22 Travnja 1941., 9.

¹⁸⁵ Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 636.

radikalniji u rješavanju židovskog pitanja od nas. Tko još od Srba o tome govori? Židovski problem u NDH drugačije je prirode nego se to obično čini prema kategorijama, koje su stvorene u javnosti napose iz nadriuških krugova.¹⁸⁶

Kvaternik nije poživio dovoljno dugo da bi otkrio svoju strane priče i verziju događaja oko porijekla i načina rješavanja „Židovskog pitanja“ u Hrvatskoj. Međutim, gotovo sa sigurnošću to ne bi odgovaralo stvarnosti, jer Kvaternik ustvari implicira da je NDH bila prisiljena na progon Židova od strane Nijemaca što nije istina jer su ustaše počele s zakonskom diskriminacijom Židova samo osam dana nakon dolaska na vlast, a sustavno su ih počeli ubijati nekoliko mjeseci prije no što su to Nijemci počeli činiti s njemačkim Židovima. U jednom pismu povjesničaru Jari Jarebu datiranom 3. travnja 1960. Kvaternik tvrdi „Sigurno je - ja sam tome svjedok - da je čitav hrvatski narod ustao u obranu Židova. Čak i mnoge ustaše i neki članovi vlade. Ne želim još o tome pisati, koliko smo mi Židova na redarstvu spasili i kako. No broj je velik.”¹⁸⁷ Istina je da su pojedinci u ustaškom pokretu pomagali Židove, međutim, sudeći prema svjedočanstvima preživjelih Židova, većina je to radila zbog korupcije, odnosno novca kojeg su dobivali od Židova da bi ih ovi eventualno prebacili u talijansku zonu ili neke druge sigurne lokacije na kojima su se Židovi mogli sakriti.¹⁸⁸ U svakom slučaju ustaški pokret nije imao nikakav sustav pomaganja Židovima kao što to Kvaternik tvrdi, već ih je upravo suprotno, nemilosrdno progonio i pljenio njihovu imovinu.

Ustaša Ivo Rojnica iznio je svoju viziju odnosa ustaša spram Židova pa on tako tvrdi da „Hrvati nisu krivi za sudbinu Židova nego njemački nacisti. Među Hrvatima nije bilo antižidovskog i rasističkog pokreta.”¹⁸⁹ On tezu o rasizmu i antisemitizmu u ustaškim redovima naziva izmišljenom četničko partizanskom optužbom.¹⁹⁰ Nadalje on napominje da „progoni Židova i

¹⁸⁶ Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja*, 225.

¹⁸⁷ Isto, 289.

¹⁸⁸ Svjedočanstva preživjelih Židova iz Hrvatske moguće je pronaći na web stranici USC Shoah Foundation-a. Na korupciju u ustaškim redovima i način transferiranja u Talijansku zonu ukazuju svjedočanstva Esther Bem, Zore Goldberger i Daisy Miller.

¹⁸⁹ Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji*, 190.

¹⁹⁰ Isto, 191.

rasizam nisu bili sistem, niti dio službene politike ustaškog pokreta.”¹⁹¹ Rojnica možda i nije osjetio antisemitizam u predratnom dijelu pokreta niti antisemitizam na dubrovačkom području jer su tamo Židovi bili dobro integrirani u društvo, budući da su tamo naseljeni preko četiri stoljeća, a i općenito antisemitizma u Dalmaciji i primorskom djelu Hrvatske bilo je vrlo malo i nije imao tradiciju.¹⁹² Međutim, Rojnica očito ne govori istinu kada tvrdi da antisemitizam nije bio sustavni dio politike NDH i ideologije ustaškog pokreta jer je on bio sveprisutan u medijima i izjavama viših krugova NDH, posebno tokom 1941. godine.

Broj antisemitskih tekstova u vodećim novinama koje su izlazile u NDH: <i>Novi List</i> i <i>Hrvatski narod</i> ¹⁹³	
Godina	Broj
1941	367
1942	123
1943	74
1944	20
1945	5

¹⁹¹ Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji*, 191.

¹⁹² Goldstein, *Antisemitizam u Hrvatskoj*, 16.

¹⁹³ Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 113-4.

ZAKLJUČAK

Iako je nastao kao oružano krilo nacionalističke desnice, ustaški pokret u početku nije imao jasnu ideologiju osim oružane borbe protiv beogradskog režima, a kao konačni cilj imao je za uspostavu nezavisne hrvatske države. Židovi niti su bili primarni cilj desnice u to vrijeme niti su u trenutku formiranja Ustaškog pokreta bili eksplicitno spominjani ili smatrani ključnim neprijateljima po hrvatsvo ili pokret. Naprotiv, u pokretu se nalazilo nekoliko Židova prema kasnijoj ustaškoj rasnoj klasifikaciji, koji su zauzimali važna mjesta i u prijeratnom razvoju ustaškog pokreta, ali i u samim počecima NDH, kao što je to u slučaju Vlade Singera.

U prvoj fazi svog razvoja, odnosno neposredno nakon osnutka, ustaški je pokret započeo izgradnju autentične ideologije, a rezultat toga je da se pokret pretvorio u etnocentrički, naglasivši svetost „hrvatske krvi i tla”. Rezultat toga bio je zaključak da se Hrvatska mora očistiti od svih stranih ili „tudjinskih” elemenata. Tko su točno stranci koje valja istrijebiti još nije bilo jasno definirano u samom početku ustaškog djelovanja, međutim, ustaše su postavili ideološki temelj za usvajanje ksenofobnih i rasističkih karakteristika.

U drugoj fazi razvoja ustaške ideologije koja ugrubo započinje nakon 1934. godine, dotadašnji glavni ideološki uzor, fašizam, postepeno se zamijenjuje nacizmom. Od njemačkog nacizma ustaški je pokret najkasnije od 1936. godine pa nadalje postepeno preuzimao rasnu teoriju, prihvatio teoriju „novog poretka“ u međunarodnim odnosima te je započeo s integracijom antisemitizma i antikomunizma u svoju ideologiju. Paralelno s tim procesom koji se odvijao u ustaškoj organizaciji u emigraciji, sličan se proces može promatrati i na desnici u Hrvatskoj u isto vrijeme. Iako je antisemitizam počeo agresivno prodirati na Hrvatsko područje već početkom 30-ih godina, njegov najveći uzlet osjeća se nakon 1936. godine pod utjecajem transfera ideologije iz drugih antisemitskih krugova. Uspon antisemitizma usko je povezan s procesom „umrežavanja“ bez kojeg vjerojatno ne bi nikada bio prihvaćen u istoj mjeri. „Umrežavanjem“ se Židove, koji u političkom smislu u stvarnosti nisu bili nikakva organizirana skupina ili prijetnja, željelo pokazati

kao urotnike koji su u sprezi s komunistima, liberalima i kapitalistima željeli zavladata svijetom. Hrvatski nacionalisti, ali i ustaše, ovu transferiranu ideologiju koja potječe još od *Protokola Sionskih Mudraca* (1903.) obogaćuju i vlastitim ideološkim dodacima. Da bi domaću populaciju snažnije pridobili za antisemitizam „umrežavanjem“ su hrvatski antisemiti prikazivali Židove kao izdajice koje su produžena ruka Beogradskog režima, te da snose odgovornost za progon Hrvatskih nacionalista tijekom i nakon Aleksandrove diktature.

Pod utjecajem političke polarizacije izazvane Španjolskim građanskim ratom i drugim međunarodnim zbivanjima, hrvatski antisemiti ideologiju antisemitizma sve više vide kao nit oko koje se može ujediniti anti-komunistička i anti-kapitalistička Europa. Stoga, antisemitizam prestaje biti samo stavom spram određene manjine i postaje određenim vrijednosnim sustavom kojim se netko određuje spram čitavog političkog djelovanja. Sva društvena uređenja osim autoritarnih i totalitarnih nacionalističkih režima od strane antisemita su prikazana kao Židovska, a takvu interpretaciju prihvaćaju i hrvatski antisemiti okupljeni oko najutjecajnih antisemitskih novina *Nezavisnost*, *Hrvatska straža* i *Mlada Hrvatska*. Novine *Hrvatski Narod* koje se mogu smatrati i neslužbenim glasilom domovinskog ustaškog pokreta također svoje političke poruke počinju sve više iskazivati kroz antisemitizam, uvidjevši da je on postao komunikacijskim sredstvom ekstremno desnih pokreta u Europi.

Treća faza razvoja ustaške ideologije spram antisemitizma koja započinje oko 1938. može se nazvati i periodom kristalizacije jasnog ustaškog stava spram Židova. Domovinska ustaška organizacija sve se više oslanja na antisemitske nacionalističke krugove koje nalazi među određenim intelektualnim krugovima i među radikalnom desničarskom mladeži uglavnom okupljenom oko sveučilišta. Tako u odnosu na emigrantski dio ustaša u Italiji, domovinske ustaše postaju puno više vezani za Treći Reich, odnosno ideologiju antisemitizma i rasizma. Međutim, te se razlike između domovinskih i emigrantskih ustaša sve više smanjuju i već 1940. godine možemo govoriti o kristaliziranom i jedinstvenom stavu ustaškog vodstva prema Židovima. Sudeći prema

izjavama i poslanicama Ante Pavelića iz 1940. i 1941. godine antisemitizam postaje temeljnim dijelom ustaške ideologije i propagande. On je jasno artikuliran s namjerom da se Židovi odstrane iz Hrvatske, a da se njihov kapital i imovina nacionaliziraju. Dosljednost ustaškog pokreta po pitanju antisemitskih stavova dokazala se samo nekoliko dana nakon što su ustaške vlasti došle na vlast u NDH, tokom travnja 1941., kada su prvi zakoni donešeni u NDH usmjereni upravo protiv Židova.

Činjenica da je antisemitizam prihvaćen i integriran u ustašku ideologije mnogo prije no što su ustaše došle na vlast u NDH posljedično nas dovodi do zaključka da moramo odbaciti interpretacije da se holokaust u NDH odvijao pod pritiskom ili kao usluga Nijemcima. Ustaški je pokret imao neprijateljski stav prema Židovima mnogo prije no što su Nijemci uopće podržali ustaški pokret. Stoga je teza koju su ponavljali ustaški emigranti nakon pada NDH da su Židovi ubijani isključivo zbog ili pod pritiskom Nijemaca jest neodrživa s obzirom na iznešene činjenice na stranicama ovog rada. Sličnu liniju interpretacije očito su prihvatili i određeni historiografski krugovi u Hrvatskoj koji antisemitizmu u ustaškom pokretu poklanjaju izrazito malo pažnje, upravo pod pretpostavkom da su se zakoni i akcije protiv Židova donešene kako bi se ugodilo Nijemcima ili išlo u skladu s trenutnim političkim trendovima. Ta je tvrdnja samo djelomično točna, te iskazana van konteksta povijesnog razvoja i evolucije predratne ustaške ideologije zamagljuje pravu sliku o njegovanju antisemitskih vrijednosti u ustaškom pokretu.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni izvori

Protokoli sionskih mudraca, Tisak Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda, Zagreb 1942.

Bogdan, Ivo (ur.), *Dr. Ante Pavelić riješio je hrvatsko pitanje, Europa*, Zagreb 1942.

Guberina, Ivo, *Komunizam i Hrvatsvo*, Tiskara "Jadran", Šibenik, 1937.

Bauer, Ernest, *Današnja Njemačka*, Matica Hrvatska, Zagreb 1937.

Radić, Stjepan, *O Židovima*, Kamnik 1938. (pretisak originalnog Radićevog rada naslovljenog „Židovstvo“ te prvi puta objavljenog 1906. godine)

Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Hurst and Blackett Ltd., London, New York, Melbourne, 1939.

Novine

Mlada Hrvatska

Hrvatski Narod

Ustaša

Židov

Memoari

Moškov, Ante, *Pavelićevo doba*, Laus, Split 1999.

Rojnica, Ivo, *Susreti i doživljaji*, DoNeHa, Zagreb, 1994.

Kvaternik, Eugen Dido, *Sjećanja i zapažanja: 1925-1945.: prilozi za hrvatsku povijest*, Naklada Starčević, Zagreb 1995.

Kvaternik, Slavko, *Vojskovođa i politika - sjećanja Slavka Kvaternika*, Golden marketing, Zagreb 1997.

Maček, Vladko, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb 2003.

Sekundarni izvori

- Aralica, Višeslav. "Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935.-1945. u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2 (2009)
- Bartulin, Nevenko. *The Ideology of Nation and Race: The Croatian Ustasha Regime and its Policies Toward Minorities in the Independent State of Croatia, 1941-1945*. PhD diss., University of South Wales, 2006.
- Despot, Zvonimir. „Tko je bio ustaški doglavnik Mijo Bzik“. Posljednji puta pristupljeno 30. kolovoza 2015. <http://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/tko-je-bio-ustaski-doglavnik-mijo-bzik-1067>
- Dizdar, Zdravko ur. et al. *Tko je tko u NDH – Hrvatska u 1941.-1945*. Zagreb: Minerva, 1997.
- Goldstein, Ivo. (1997). „Stjepan Radić i Židovi“ u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. Vol. 29, No.1. 208-216.
- Goldstein, Ivo. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Novi Lieber, 2001.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008*. Zagreb: EPH i Novi Liber, 2008.
- Goldstein, Ivo. *Židovi u Zagrebu 1918-1941*. Zagreb: Novi Liber, 2005.
- Jareb, Mario. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Školska knjiga, 2006.
- Katz, Jacob. *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*. Cambridge and London: Harvard University Press, 1980.
- Kraus, Ognjeg ur., *Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb*, Zagreb 1996.
- Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945*. Zagreb: Glas koncila i Hrvatski institut za povijest, 2004.

- Krizman, Bogdan. *Ante Pavelić i Ustaše*. Zagreb: Globus, 1983.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1994.
- Pauley, Bruce F. *From Prejudice to Persecution*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 1992.
- Pavlaković, Vjeran, *The Battle for Spain is ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939*, Srednja Europa, Zagreb 2014.
- Pavlaković, Vjeran. „Radicalization at the University of Zagreb during the Spanish Civil War, 1936-1939. u: *Historijski zbornik*, Vol. 62. No. 2 (2011.): 489-510.
- Pulzer, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*. London: Peter Halber Publishers, 1988.
- Sadkovich, James J. *Italija I Ustaše 1927-1937*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.
- Švob, Melita. *Židovi u Hrvatskoj - Židovske zajednice*, Zagreb: Izvori Zagreb, 2004.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska: 1941-1945*. Zagreb: Minerva, 1997.
- United States Holocaust Memorial Museum, “German Jews During the Holocaust”. Posljednji puta pristupljeno 4. rujna 2015. <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005469>
- Volkov, Shulamit. “Antisemitism as a Cultural Code: Reflection on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany” in *Leo Beck Institute Yearbook* (1978) 23 (1): 25-46.
- Vulesica, Marija. “How Antisemitic was the Political Catholicism in Croatia-Slavonia around 1900?” in *Quest. Issues in Contemporary Jewish History; Journal of Fondazione CDEC*, issue 3, July 2012. (Available at: <http://www.quest-cdecjournal.it/focus.php?issue=3&id=301#d>)